

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

РАМИЗ ГУСЕЙН ОГЛЫ БАГИРОВ

**ТЕМА БАКУ В РУССКОЙ ПОЭЗИИ
ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА**

5718.01 - Мировая литература (русская литература)

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
доктора наук по филологии**

Баку – 2018

**Работа выполнена на кафедре истории русской литературы
Бакинского государственного университета**

Научный консультант: доктор филологических наук, профессор
Сейфулла Гудрат оглы Асадуллаев

**Официальные
оппоненты:** доктор филологических наук, профессор
Земфира Алишах гызы Велиева

доктор филологических наук, профессор
Людмила Гаджибала гызы Самедова

доктор филологических наук, профессор
Татьяна Севериновна Мейзерская

Ведущая организация: Кафедра азербайджанской и мировой
литературы Азербайджанского
государственного педагогического
университета

Защита состоится «___» марта 2018 года в 14⁰⁰ часов на заседании
Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на
соискание учёной степени доктора наук по филологии и доктора
философии по филологии при Бакинском славянском университете по
адресу: AZ 1014, г. Баку, ул. С.Рустама, 33

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ.

Автореферат разослан « ___ » февраля 2018 года

**Учёный секретарь
Диссертационного совета
Д.02.071**

доктор наук по филологии,
доцент **Н.Ш.Мамедов**

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. За время существования Советского Союза, немало было сделано для сближения литератур и культур входящих в него союзных республик. Ярким фактом такого сближения явилось привнесение инациональной тематики в конкретную национальную литературу. Речь идет о том, что литераторы, посещая города и районы братских, как тогда считалось, союзных республик, свои впечатления излагали в произведениях, написанных в стихах или прозе. Баку по количеству посвященных ему русскими поэтами стихотворений оставил далеко позади все другие города бывшего Советского Союза. Эти посвященные или обращенные Баку стихотворения отражают не только политические и исторические события, экономические факты из жизни столицы Азербайджана, но и рабочие будни, досуг жителей города.

Стихотворения о Баку, созданные русскими поэтами XX века, представляют несомненный интерес и для русского, и для азербайджанского литературоведения. Литературоведческий анализ стихотворений русских поэтов о Баку представляется важным и актуальным по целому ряду причин.

Во-первых, эти стихотворения, представляющие собой пласт в русской ориентальной поэзии, почти не исследованы ни в русском, ни в азербайджанском литературоведении. Во-вторых, они в такой степени обширны и многоаспектны, что их анализ даст возможность раскрыть многие нераскрытые страницы литературных взаимосвязей. В-третьих, события, отразившиеся в стихах, получают благодаря этим произведениям новое освещение. В-четвертых, обращение к теме Баку расширило творческий простор поэтам для постановки важных и актуальных вопросов социального бытия.

В условиях независимости Азербайджанской Республики представилась возможность в свободном от догматических установок аспекте проанализировать творчество русских поэтов, посвятивших Баку стихотворения. Их анализ с объективных позиций представляется наиболее корректным, не противоречащим истине и принципам историзма и потому вполне актуальным для современной азербайджанской литературоведческой науки. С другой стороны, всесторонний анализ стихотворений о Баку актуален и для современной

литературоведческой науки, поскольку дает возможность пролить свет на историю развития этой темы в русской поэзии.

Русские поэты воспевали Баку как культурный и промышленный центр Востока, крупный порт, центр нефтедобычи; все это выпукло отражено в их стихотворениях.

Освоение темы Баку в русской поэзии в пределах первой половины XX века прошло через несколько этапов.

Первый этап – досоветский, представленный лишь несколькими стихотворениями, четко передающими набирающий в то время темп процесса капитализации города. Второй этап – 1920-ые годы, характеризующие двойственной позицией русских поэтов, одни из которых отстаивали теорию «старых крепостей», ратуя за сохранение ориентального облика Баку; другие активно поддерживали развернувшуюся в городе индустриализацию. В 1930-ые годы Баку воспевается как город, связывающий Запад с Востоком, и русские поэты в большинстве своём пишут о создании принципиально новой по сравнению с предыдущими периодами культуры. Несколько стихотворений было создано в период Великой Отечественной войны, и их тематика главным образом связана с работой бакинцев в тылу. Отдельный цикл стихотворений создан в 1945-1950-ые годы, и в нём Баку показан как город мощной индустрии, город дружбы и интернационализма.

Несомненная ценность этих стихотворений в том, что их авторы показали свое неравнодушие к Баку с радостью и тревогами, достижениями и проблемами. Речь идет о поэтах, которые, будучи тесно связаны с Баку, пытались выяснить особенности социального статуса человека в восточном мире.

Объект исследования. С середины 1910-ых годов практически ежегодно появляются стихотворные посвящения Баку. Авторами этих посвящений были такие известные русские поэты, как В.Брюсов, Вяч. Иванов, С.Есенин, В.Хлебников, С.Городецкий, И.Северянин, В.Маяковский.

Среди авторов этих стихотворений о Баку в первой половине XX века переводчики и пропагандисты азербайджанской литературы П.Антокольский, Н.Асеев, В.Луговской, П.Панченко, С.Кирсанов, А.Адалис, М.Алигер, С.Иванов, С.Щипачев, М.Луконин, а также С.Ковалевский, В.Мануйлов, М.Юрин, М.Герасимов, С.Обрадович, Б.Корнилов, В.Каменский, А.Поморский, Г.Крейтан, Ю.Благов,

Л.Ошанин, А.Жаров, И.Молчанов, Г.Строганов, М.Василенко, Г.Веселков, И.Аракчиев, В.Ясенов.

Авторами стихотворных посвящений Баку значатся и русскоязычные уроженцы города – Т.Вечорка, А.Плавник, И.Оратовский, также внесшие свою лепту в воссоздание поэтического облика города.

Стилевые и тематические особенности бакинских стихотворений вышеназванных русских поэтов и являются объектом настоящего исследования.

Предмет исследования. Основным предметом исследования являются стихотворения о Баку русских поэтов, созданные в первой половине XX века. Обозначенные хронологические рамки требуют дополнительных комментариев к той обстановке, в которой жили обращавшиеся к указанной теме авторы. АДР, просуществовавшая только около двух лет, фактически была первой демократической республикой мусульманского мира. Это важный фактор, определивший одну из сторон предмета настоящего исследования, так как некоторые стихотворения русских поэтов этой поры объективно отражали сложности, вызванные общей нестабильностью в самом городе. Положение меняется после советизации Баку. Благодаря большевистской пропаганде и в поисках средств к существованию в Баку переселилось множество малоимущих людей из соседних стран. Эта интернациональная рабочая масса была готова к трудовым подвигам на благо родины, что нашло свое убедительное воплощение в стихотворениях о Баку предвоенного времени.

Подобные воззрения на жителей Баку характерны и для тех русских поэтов, чьи бакинские стихотворения датированы трудным военным лихолетьем. Известно, сколь много сделал Баку, для победы над фашизмом.

Русская поэзия о Баку 1945-1950-го годов оказалась обогащена гуманистической направленностью. Проанализированные стихотворения показывают, что Баку не оставил равнодушными писавших о нем русских поэтов.

Цель и задачи исследования. Основная цель настоящей диссертации заключается в проведении всестороннего филологического анализа стихотворений русских поэтов первой половины XX века о Баку. Параллельно с этим анализом необходимы лингвистические наблюдения над указанными стихотворениями, литературоведческие изыскания сюжетной основы, идейно-художественного содержания,

композиции стихотворений, анализ представленных в них изобразительно-выразительных средств языка. Эти качественные признаки поэтической речи, подвергаясь классификации и унификации в соответствии с тематическим принципом отбора, призваны развернуть перед читателем тонкости обращения русских поэтов к теме Баку.

Основная цель реализуется в работе решением следующих задач:

- проанализировать имеющиеся стихотворения русских поэтов указанного периода о Баку. Выделить среди них наиболее яркие в художественном отношении;
- установить основные принципы работы русских поэтов над бакинской тематикой;
- рассмотреть сходства и различия освещения темы представителями разных литературных направлений;
- выявить круг проблем, волновавших русских поэтов;
- определить специфику вовлечения в поэзию реалий военного времени и послевоенного восстановления;
- осветить разные стороны обращения русских поэтов, авторов к азербайджанской тематике.

Для достижения цели исследования тема Баку в русской поэзии рассматривалась в диссертации как одна из тенденций русского литературного процесса, что дает возможность определить характер её эффективности в контексте русского литературного процесса.

Степень изученности темы. Избранная тема лишь отчасти становилась предметом исследования в филологической науке Азербайджана. Так, профессор А.Дж.Гаджиев в 2004 году выпустил сборник стихотворений русских поэтов о Баку, включив в него произведения, написанные в течение столетия, с конца XIX века и до конца XX столетия. Сборник этот открывается вступительной статьей составителя и сопровождается написанными им же комментариями.¹

Вместе с тем в указанном сборнике охвачены далеко не все стихотворения русских поэтов первой половины XX века о Баку. Так, по разным причинам в указанный сборник не вошли, но нами привле-

¹ «Если ты Баку не видел...». Сборник стихотворений русских поэтов, посвященных Баку. Составитель и автор вступления и комментариев профессор Агиль Гаджиев. Баку: Гянджлик, 2004, 275 с.

чены к анализу «Персидские мотивы» С.Есенина, «Двадцать шесть» С.Кирсанова, «Стих про «да» А.Плавника, «Эстляндская поэзия», «Валерию Брюсову» И.Северянина, «В городе Тагиева...» В.Хлебникова, «Разлука» А.Адалис.

Опубликованные в своё время работы С.Ф.Турабова о С.Есенине, В.Маяковском и П.Антокольском (на русском языке) и А.М.Халилова о С.Есенине (на азербайджанском языке) содержат информацию об истории написания стихотворений о Баку С.Есенина, В.Маяковского и П.Антокольского, о пребывании здесь названных поэтов. В составе масштабных ориентальных проблем интересующая нас тематика была затронута и в монографии М.З.Садыхова «Очерки русско-азербайджанско-польских литературных связей» (1975).

Сводным монографическим или диссертационным исследованием, охватывающим тему Баку в русской поэзии первой половины XX века (впрочем, как и последующего времени), азербайджанское литературоведение до настоящего времени не располагает.

На сегодняшний день существует значительное количество монографий и диссертаций, посвящённых проблемам русско-азербайджанских литературных связей разных эпох, однако, они почти не касаются исследуемой нами проблемы. В них тема Баку как часть русской поэзии или вовсе не упоминается, или затронута мельком. Вышесказанное позволяет прийти к выводу, что исследуемая в настоящей диссертации тема в нашей науке о литературе не охвачена и требует научной разработки.

Методы исследования. Для оценки глубины проникновения русских поэтов в тему Баку, в ориентальный уклад жизни использован метод сравнительно-сопоставительного исследования. Также использованы филологическое комментирование, способствующее расшифровке, использованной в стихотворениях местной символики, лингвистический анализ, дающий возможность дифференцировать и унифицировать имеющиеся атрибуты поэтического языка.

Научная новизна исследования. Диссертация является одной из первых попыток систематического исследования русской поэзии о Баку не только в азербайджанском, но и в русском литературоведении. Оригинальность и новизна исследования определяются самой постановкой проблемы, основными принципами отбора и оценки материала. Значительной новизной отличаются и проведенный в работе филологический анализ стихотворений русских поэтов о Баку.

Впервые в азербайджанском литературоведении произведения русских поэтов на указанную тематику подвергаются тщательному анализу. Тем самым тема Баку в русской поэзии отделена от близкой ей по этимологическому признаку темы «Азербайджан в русской поэзии». С другой стороны, проведена чёткая грань между частным и углублённым освоением темы Баку и ориентальными мотивами в русской литературе.

Прозвучавшая в отдельных стихотворениях мечта о сохранении и приумножении традиций старины, вступающая порою в противоречие с наступившей эрой промышленного развития и индустриального влёта, ранее в литературоведении не рассматривалась.

В диссертации впервые выявлены и проанализированы случаи включения в стихотворные посвящения Баку изобразительных средств языка, рассмотренные не только в форме частного использования в теме Баку, но и в связи с лингвистическими пристрастиями поэтов.

Научная новизна диссертации и в том, что стихотворения о Баку анализируются в едином типологическом ряду с общим развитием русского литературного процесса, рассматриваются как её составная часть.

Теоретическая значимость работы. Литературоведческому анализу подвержены стихотворения русских поэтов, осваивавших тему Баку в разные периоды литературного процесса. Большинство из писавших о Баку русских поэтов давали самобытную и оригинальную оценку характеру и объектам. Поэтому в теоретическом аспекте представляет интерес отражение основных восточных мотивов через характер автора. Русские поэты ставили перед собой задачу создания таких характеров в избирательной системе оценок поведения, которые явились бы ясным воплощением определённого отношения к реалиям жизни Баку, не становясь при этом абстракцией и отражая глубинную психологию людей. Отсюда вытекает теоретическая значимость расстановки характеров, отражающей столкновение противоположных мировоззренческих позиций в зависимости от исторического периода творчества русских поэтов, обостряющей поиск верных решений.

Кроме того, теоретическое значение диссертации заключается в создании научной основы, позволяющей провозгласить стихотворения о Баку русских поэтов неотъемлемой частью русского литературного процесса указанного периода, литературного феномена, в разработке концепции личности и типологии героев в поэтической художественной системе.

Практическая значимость исследования. Практическое значение диссертации заключается в том, что ее основные положения могут быть использованы в процессе рассмотрения творчества русских поэтов, при чтении общих историко-литературных лекционных курсов студентам филологических факультетов вузов Азербайджана, при подготовке учебников и учебных пособий по русской литературе первой половины XX века.

Каждый из русских поэтов, авторов стихотворных посвящений Баку, по-своему видел будущее этого города. В этих поэтических взглядах на будущее города, прослеживаются две разные точки зрения, представителей которых можно условно и традиционно размежевать как архаистов и новаторов. Архаисты выступали за сохранение Баку – старого, типично восточного города, сосредоточенного в границах древней крепости (Ичери шехер), новаторы же пропагандировали строительные новшества, приводящие к европеизации города, превращению его в индустриальный центр, способный в будущем достичь благ цивилизации, разрушить патриархальность. Считая, что каждый поэт, вправе отстаивать свои взгляды, в исследовании автор руководствуется принципом историзма, благодаря которому позиции и архаистов, и новаторов рассматриваются как логическое продолжение идеи преемственности подхода к теме Баку.

На защиту выносятся следующие основные положения работы:

1. Бесспорность общественно-исторической значимости русской городской поэзии в критические периоды;
2. Наличие противоречия между творческим методом и мировоззрением автора, приводит к созданию произведений идеологически важных, с точки зрения социального заказа, но не имеющих особой ценности в истории русской литературы;
3. На материале стихотворных сочинений русских поэтов нашло художественное отражение история Баку первой половины XX века и менталитет нации, как один из разделов лингво-культурологического анализа;
4. В бакинских стихотворениях русских поэтов отразились исторические кризисные моменты, способствующие раскрытию социальных реалий;
5. Роль и место столицы Азербайджана в русской городской и русской ориентальной поэзии первой половины XX столетия, раскрывает наличие различных подходов к поэтическому освоению Баку;

6. Тематически обращенные к столице Азербайджана стихи, с одной стороны вобрали в себя характерные особенности русской городской поэзии, а с другой отразили отношение русских поэтов к Баку, его истории;

7. Стихотворения русских поэтов о Баку, несмотря на их художественную неравноценность, благодаря применению спектра различных поэтических приемов отличаются искренностью, точностью выбора поэтических образов, что в купе с идеей придает им особый смысл, восточный колорит;

8. Наличие в стихотворениях о Баку азербайджанских слов и культовых названий характеризует осведомленность русских поэтов о бережливом и уважительном отношении азербайджанцев к своему языку, традициям и религии;

9. Использование восточных стихотворных форм способствовало стилизации стихов русских поэтов под азербайджанскую классическую поэзию.

Апробация работы. Настоящая диссертация и ее отдельные разделы обсуждались и были одобрены на заседаниях кафедры истории русской литературы Бакинского государственного университета. Помимо этого, отдельные разделы исследования докладывались на международных и республиканских научных конференциях. По теме исследования опубликованы две монографии, научные статьи, а также тезисы докладов.

Структура и объем работы. Работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объем диссертации 246 страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во «Введении» диссертации содержится обоснование актуальности темы, определение цели, задач, объекта, предмета исследования, научной новизны, теоретической и практической значимости работы, её апробации и структуре.

В первой главе «Возникновение и утверждение темы Баку в русской поэзии первых двух десятилетий XX века» прослежены наиболее важные моменты освоения темы Баку в русской поэзии указанного периода.

Глава включает два параграфа, в первом из которых **«Баку в русской дореволюционной поэзии»** анализируются стихотворения ученого-этнографа Н.Котляревского («В храме бакинских гебров»), знаменитого символиста В.Брюсова («В Баку» и «Баку») и основоположника эго-футуризма И.Северянина («Эстляндская поэзия» и «Валерию Брюсову»).

Уже с конца XIX столетия в Баку отмечался бурный рост нефтяной промышленности. В русской прозе XIX века наиболее яркие картины нефтяного Баку создал М.Горький, впервые посетивший город в 1892 году и опубликовавший через четыре года свои наблюдения в статье «Павильон братьев Нобель», представляющей несомненный интерес как одно из первых упоминаний в периодической печати сведений о нефтяном Баку.

Русская поэзия приступила к интенсивному освоению бакинской тематики в основном в самом начале XX века. Единственное исключение стихотворение Н.В.Котляревского «В храме бакинских гебров», написанное в конце XIX века. Н.Котляревский, таким образом, оказался своеобразным первопроходцем бакинской темы в русской поэзии. Н.Котляревский не был профессиональным литератором, это скорее, был ученый-этнограф и стихотворение «В храме бакинских гебров», посвященное Храму огнепоклонников Атешгах, месту паломничества приверженцев Зороастра, именуемых гебрами – первый и единственный его поэтический опыт.

Два стихотворения «В Баку» (1916) и «Баку» (1917) – явились особой страницей поэзии В.Брюсова. Они резко отличаются друг от друга по ритмизированному строю, стилю. В хронологически первом символика тесно соседствует с общим романтическим настроем. Здесь много радужных надежд и оптимизма, ярких и светлых красок. Последующее стихотворение «Баку» носит противоположный характер. Несмотря на символистскую орнаментировку, здесь романтика улетучивается, а художественные краски в свою очередь резко сгущаются, цветовая гамма мрачнеет, отчего и все стихотворение приобретает несколько зловещий оттенок. Если в первом стихотворении «мирно трепещутся на рейде суда...», то во втором волны вздымаются и с грохотом низвергаются в водную пучину. Это объясняется грозным предчувствием автора разительных перемен в городе и грядущих трагедий.

В 1900-1917-ом годах, а именно этот исторический период стал главным объектом внимания настоящего раздела, тема Баку –

столичного города с резко возрастающей промышленностью становится магистральной в творчестве видных представителей русской поэзии. Большинство из них, не игнорируя индивидуалистического подхода к тем или иным событиям, не лишая себя удовольствия в описании экзотики восточного края, тем не менее, тесно связывают оригинальное творчество с Баку. Так рождалась новая поэзия, в которой чрезвычайно действенной оказывалось слияние Востока с Западом, прошлого с настоящим, литературы с политикой, мечты с явью.

Во втором параграфе первой главы «**Баку в русской поэзии до образования СССР (1917-1922 годы)**» отмечается, что новый этап освоения темы Баку в русской поэзии начинается с двух переворотов – Октябрьского 1917 года в Петрограде и Апрельского 1920 года в Баку. Речь идет о советизации как России, так и Азербайджана.

Симптоматично, что в стихотворениях о Баку русских поэтов дореволюционного периода, читатель не встретит положительных образов предпринимателей или промышленников. Правда, в этих стихотворениях нет и идеализированных образов революционеро-социалистов, поскольку последние, подвергая критике нечеловеческие условия жизни и работы людей труда, не столько пытались их исправить, сколько преследовали исключительно политические цели.

Тем самым в русской поэзии о Баку на фоне ужасающих условий жизни промысловых рабочих показана развернувшаяся в городе кровавая борьба. Такой подход к бакинской тематике сохранялся до советизации Азербайджана, когда цензура не пропускала подобные описания.

Эти поэты считали, что, описывая тяжелую жизнь простых тружеников, они выполняют свою миссию. В этих стихотворениях черты быта и труда настолько стираются в общей проблематике, что трудно порою и отличить, где же в реальности завершающий этап деятельности и начало личной жизни. Обратимся к тексту стихотворения С.Городецкого «Зых»:

Сырой коридор. С облупившихся стен
Холодные грязные капли текут.
За что же рабочие замкнуты тут,
В бессовестный этот, безвыходный плен?
За низкими, злыми дверьми, как в тюрьме,

Угрюмые камеры. Каменный пол.
И ползают дети...²

Складывается впечатление, словно происходит попеременное мерцание параллельных миров. «Сырой коридор» и «безвыходный плен» – это, по первоначальному размышлению, конечно же, дом, но вместе с тем это и кабала на нефтяных промыслах. Угрюмые камеры, в которых ползают дети, бесспорно, свидетельствуют о быте; но «злые двери» и «каменный пол» – по существу та же тюрьма, в которую заключён рабочий.

Когда писавшие стихи о Баку русские поэты в указанный период начинали выносить такую принципиальную оценку, то, видимо, задумывались о первопричинах таких бескомпромиссных сравнений. Эффект их гораздо глубже, чем простое стихотворное описание того, что поэт увидел в городе. Цитированные строки можно было бы посчитать случайными, данью вековой классической традиции в русской литературе в отношении суровой доли детей бедняков, выходцев из рабочих или крестьянских семей, если бы не неоднократное повторение подобных картин в стихотворениях, вышедших из-под пера русских поэтов, принадлежащих различным литературным направлениям.

АДР оказалась первым демократическим государством мусульманского мира. Этого не могли не осознавать прибывавшие в страну и жившие в ней русские поэты, каждый из которых по-своему отобразил этот демократизм в своих стихотворениях, а также письмах и дневниковых записях. Так, тот же С.Городецкий, которого Грузинское меньшевистское правительство выслало из страны в 1919 году, переезжает в Баку, именно в период правления АДР.

Баку в указанный исторический период предстал перед русскими поэтами как город разительных контрастов и непримиримых противоречий. История тесным образом переплелась с литературой. Именно в период кровопролитных боёв за создание АДР, то есть с 1918 года, начинается качественно новый этап освоения Баку русскими поэтами.

Правда, посвященных в эти годы Баку стихотворений было немного, но они оказались яркими и показательными в идейно-художественном отношении.

² Городецкий С.М. Стихи. Москва: Советский писатель, 1964, с. 179.

Начало XX века – сложное время в развитии России, эпоха больших перемен, трех революций, гражданской войны, серьезных катаклизмов. Противоречивые события в стране повлияли как в целом на развитие культуры, так, в частности, и на дальнейшее развитие литературы.

С появлением новых имен в русскую поэзию начала XX века входят новые темы и образы. Находясь на пороге серьезных исторических перемен, русские поэты по-своему переосмысливают окружающее – все то, что открывается их поэтическому, пророческому взору. Русских поэтов теперь волнует, с одной стороны, гибель старых духовных ценностей, а с другой – высокие темпы развития цивилизации, которое наиболее ощутимо в крупных промышленных центрах. Особо пристальное внимание в это сложное переходное время русские поэты уделяют Баку, восточному городу, приступавшему к европейскому образу жизни.

Баку с бурно развивающейся нефтяной промышленностью и важным торговым портом вызывает в эти годы большой интерес во всем мире. Русских же поэтов «нефтяной», «каменный», «старинный», с «древней крепостью» город привлекает своей экзотикой, оригинальным смещением Востока и Запада. Баку, вновь обретенный русскими поэтами город, вызывает к жизни разного рода емкие, четкие, порою неожиданные характеристики.

Глубже постигая Баку, русские поэты делают попытки понять притягательную силу этого города. Эти вопросы ясно видны в стихотворениях ряда сроднившихся с Баку русских поэтов, которые жили, работали, учились в этом городе. Это вышеупомянутый С.Городецкий, приступивший здесь к изданию журнала «Искусство», а после установления советской власти работавший в АзРОСТА (автор стихотворений «Сабунчи» и «Зых»), в голодное лихолетье покинувший Россию и по приглашению правительства АДР переехавший в Баку для преподавательской и научно-исследовательской деятельности в Бакинском университете Вяч.Иванов (автор стихотворения «Зых»), В.Хлебников, поэт-новатор, ряд лет проживший и проработавший в КавРОСТА в Баку (автор стихотворений «Б. От Баку и до Бомбея» и «В городе Тагиева»).

У каждого из них были свои причины посвящать Баку стихи.

Вторая глава диссертации «**Баку в русской поэзии 1920-х и первой половины 1930-х годов**» также включает два параграфа. В первом из них «**Баку в русской поэзии 1922-1929 годов**» анализи-

руются стихотворения русских поэтов, созданные в первые годы после образования СССР в 1922 году.

Начало этому заложило стихотворение С.Ковалевского «Баку», опубликованное уже в 1923 году. Стихотворение это отчётливо утверждает примат самоцельного образа и формотворчества над смыслом. Так, основная идея стихотворения С.Ковалевского – отражение специфического «игрового следа» оказывается «спрятанной» под покровом звуков и звукоподражательных слов. Эта мысль тогда не была новаторской и тем более не рождена на голом месте. Деформация слова чаще всего происходила за счёт разрушения синтаксической основы и введения в сюжетную канву музыкальных слов или отдельных подражательных звуков.

Это стихотворение настолько труднодоступно для читательского восприятия, что создается впечатление, что оно обращено не к массовому читателю, а к специалистам историкам или географам. Так, здесь, вне логики построения перечисляются Хорезм (древнее государство Средней Азии), Гиркан (местность близ Ленкорани, крупный заповедник), Понт (Эллинистическое Понтийское государство) и Сармат (объединение восточных кочевых племён).

Определенный вклад в освоение русской поэзией темы Баку внес лермонтововед В.Мануйлов.

Отметим, что В.Мануйлов стихи свои многие годы не публиковал. Прожив долгую жизнь, он только в 1984 году издал свой единственный поэтический сборник «Стихи разных лет (1921-1983), включающий пять стихотворений, посвящённых Баку, написанных в период с апреля 1922 по февраль 1925 годов, когда автор был студентом Бакинского университета. В бакинских стихотворениях В.Мануйлова («В Бакинской крепости», «По улицам», «Утром», «К Баку» и «Баку») ощущается слияние романтических и реалистических мотивов.

С помощью приёмов описания факта или явления, сравнения, сопоставления, либо уподобления, поэтизации процесса добычи нефти рабочими, использованием всей палитры композиционных приемов, показом увиденного в разных ракурсах и оттенках В.Мануйлов в этих стихах запечатлел важные моменты жизни Баку, удачно и точно воссоздав исторический облик города. В этих стихах В.Мануйлов предстает как поэт, умело воссоздающий элементы урбанизации; его можно назвать певцом Ичери шехер, внутреннего города, древнейшей

неотъемлемой части Баку, поражающего и привлекающего внимание своей архитектурой.

В стихотворении «В Бакинской крепости» автор заявляет, что Баку представляет собой причудливое сплетение трёх миров: ориентального, российского и западного:

Былое здесь неизгладимо
Россия, Запад и Восток
Переплелись нерасторжимо
В один причудливый клубок.³

Подобное, казалось бы, парадоксальное умозаключение основывается на деталях городского пейзажа, на орнаментах, присущих укладу жизни.

За яркими восточными приметами, на которые не поспешил В.Мануйлов, говорится о венце творенья рук человеческих – Девичьей башне. Баку представлялся ему хранителем вековых ценностей. Автор имел основания сравнивать их с сооружениями, которыми славятся Россия и Запад. Отсюда и идёт заявление о переплетения в Баку культур разных стран.

Отметим, что среди писавших о Баку русских поэтов было немало таких, подход которых к этой теме был аналогичным. Действительно, М.Василенко, И.Аракчиев, А.Жаров, В.Каменский, А.Адалис, В.Луговской также причудливо переплетали романтические и реалистические мотивы, синтезируя темы, встречающиеся в поэтических образцах своих предшественников.

Среди русских поэтов, авторов стихотворений о Баку, особое место принадлежит С.Есенину, посвятившему городу такие произведения, как «Стансы», «Прощай, Баку», лирический цикл «Персидские мотивы» и «Баллада о 26». Известно, что в 1924-1925-ом годах поэт несколько раз посещал Баку. Поэт стремился подолгу бывать в Баку для собственного успокоения, поскольку ему казалось, что он связан с этим городом кровными узами, прикипел к нему душой и сердцем. Только в Баку под грохот новыхстроек поэт окончательно убедился в том, что возвышенную любовь, возможно, соединить со знанием и прогрессом как категориями морального абсолюта. Именно здесь, в

³ Мануйлов В.А. Стихи разных лет (1921-1983). Ленинград: Просвещение, 1984, с.25

пригороде Баку и были написаны восемь из пятнадцати стихотворений, составивших знаменитый цикл «Персидские мотивы».

Уроженка Баку, поэтесса Т.Вечорка для непосвященного читателя может представиться менее именитой, чем другие писавшие о Баку русские поэты. Но хотя творчество Т.Вечорки не пользуется такой популярностью, как, скажем, творчество С.Есенина, она считается одной из ярких русских поэтесс серебряного века.

В книгу «Треть души» поэтесса включила стихотворение «Баку», которое начинается с искреннего признания автора о своих бакинских корнях:

Облака, шершавые как бязь,
Опускаются, края дождем опрыскав.
Город нефтяных железныхobeliskов
Говорят, что здесь я родилась...⁴

Т.Вечорка в своем стихотворении образно воспеваает неизменный атрибут пейзажа Баку – его знаменитые отовсюду видные нефтяные вышки. Вслед за вышками, по поэтической традиции, свойственной стихотворениям русских поэтов о Баку, возникает исторический символ города – величественная Девичья башня, сама история построения которой породила не одну легенду любовного или политического характера.

В стихотворении Т.Вечорки воссоздана удивительно красочная картина Баку конца 1920-х годов, где прошлое сливается с настоящим.

В этой связи любопытным кажется нам аналогичное сопоставление с основной идеей стихотворения «Баку» трибуна революции, советского поэта В.Маяковского, который в Баку не жил, но в качестве мэтра советских поэтов дважды - в 1923 и 1927 годах – приезжал для публичных выступлений и встреч с местными пролетарскими поэтами. Результатами стали два стихотворных посвящения Баку. Одинаково озаглавленные «Баку» стихотворения эти написаны соответственно в 1923 в 1927 годах. В этих стихотворениях ясно выражена мысль о значении нефти в современной для поэта жизни.

Можно предположить, что обращение В.Маяковского к теме Баку было связано с его приверженностью к футуризму, литературному направлению, своим рождением, обязанным и городской теме.

⁴ Вечорка (Толстая) Т.В. Треть души. Москва: Красная пресня, 1927, с. 20

Специфической чертой поэзии В.Маяковского оказывается тесная связь «шагов индустриализации» с главной идеологической линией республиканских властей, причём, пронизывающей это произведение лейтмотивом.

Рассмотренные описания Баку во многом перекликаются с теми, которые вышли из-под пера менее именитых и малоизвестных авторов. Так, дилемма между старым Баку с его патриархальными устоями и стремлением к новой жизни, которую бакинцам сулила добыча нефти, описана в стихотворении Д.Бродского «Баку», увидевшим свет в 1927 году.

Лирический герой стихотворения посещает Баку и его пригород Сураханы, замечает, что в город сквозь размокших от распутицы осенних дорог и «обугленного солнца», мимо «жирных мазутных луж» да «качающихся труб» царственно ступают «зёрна цивилизации».

Индустриализация, по мысли Д.Бродского, полностью видоизменила рельеф восточного города и его пригорода.

Сравнив старый Баку с недостроенными рабочими лачугами и нетронутой руками человека землей с нефтяными вышками, автор в итоге полон дум о радужных и счастливых перспективах.

Вехи индустриализации Баку отразились также в стихотворениях М.Юрина («Баку-Тифлис», «Старый Баку»), Г.Строганова («Бухта Ильича»), М.Герасимова («Баку»), И.Аракчиева («Баку»), В.Ясенева («Дербент-Баку»), Г.Веселкова («Баку») и М.Василенко («О Баку»).

Широкая панорама индустриализации Баку развёрнута всеми перечисленными поэтами. Рассмотрим для примера стихотворение Г.Строганова «Бухта Ильича» (1928). Указанное стихотворение Г.Строганова по объёму выделяется среди других стихотворных посвящений Баку, превосходя их. Пожалуй, именно с этого произведения положено начало двойственного отношения к «седому Каспию» как объекту пристального внимания русских поэтов: мягкого, лиричного, сурового и мятежного. Г.Строганов мастерски показал морскую бурю, обрисовав ее в резких тонах:

Над морем шум. Над морем брызги.
Рокочет пенистый прибой.

В то же самое время суша и всё то, что на ней проектируется, строится и движется, отвоёвывают у Каспия часть его пространства:

Стальное войско ждёт приказа –
Завоевать морской редут.

Настанет час. Все вышки разом
На море приступом пойдут.⁵

Таким образом, здесь не только в форме обобщенной схемы воспет гимн человеческому труду, но и социально значимый материал воплощён средствами лирически страстного монолога автора, обращенного к героическим деяниям бакинцев.

В стихотворении «Бухта Ильича» Г.Строганов от своего лица заявляет: «перестроить старый город // Задумал гордый человек».

Индустриализация, по мысли поэта, – это железо, сталь и бетон. Им придан оттенок лирической красоты и даже своеобразного обаяния, потому что, по убеждению Г.Строганова, будет тогда и свет в домах, и турбины на водохранилищах, а, следовательно, полная чаша в семье.

Во втором параграфе второй главы **«Баку в русской поэзии 1930-1934 годов»** анализируются стихотворения о Баку, созданные в преддверии образования Союза писателей СССР. Речь идет о стихотворениях А.Жарова («Город нефти»), И.Молчанова («Здравствуй, Баку!»), В.Каменского («Ворота Востока», «Баку») и Б.Корнилова («Качка на Каспийском море», «Апшеронский полуостров», «Баку», «Оккупация Баку»).

В названных стихотворениях воссоздается грандиозная картина, когда все «ударные буровые вышки» единогласно бьют в набат. Это знаменует некий переломный момент в истории Баку 1930-ых годов – исчезновение старой жизни и утверждение новой, возвеличивание нового витка индустриализации столицы.

Особый интерес представляет вклад в освоение темы Баку в русской поэзии, внесенный В.Каменским и Б.Корниловым. В названных выше стихотворениях эти поэты предстают как достаточно самообытные авторы, по-своему освещающие тему Баку. Так, стихотворение В.Каменского «Баку» привлекает внимание уже тем, что в нем очеловечиваются предметы нематериального мира. «Вонзив привет бакинским берегам», как каламбурит автор в зачине этого произведения, он превращает героику повседневности в подлинную симфонию труда:

⁵ Строганов Г. Мои стихи. Баку: Азгосизд, 1928, с. 25.

Восторженно смотрю
На рощи вышек
И слышу там симфонию в строю,
И вот готов весь
Творческий излишек
Влить в общую
Мазутную струю.⁶

Однако по логике приведения доказательств даже на уровне не научного исследования, а небольшого поэтического стихотворения необходимо показать те внутренние компоненты, из чего состоит эта «трудовая симфония». Идя по такому пути предоставления доказательств, ключевой мыслью в этом стихотворении становится метафора нефтяного фонтана, место которого заменяет человек. Показательно, что В.Каменский в стихотворении выступает не как сторонний и пассивный наблюдатель «игры» тех «музыкальных инструментов», которые и составляют «бакинскую симфонию» труда, а как непосредственный участник в общем строе триумфального шествия нефтяников. Пусть эта метафора условна, но она, на наш взгляд, ясно и основательно доказывает гражданскую позицию русского поэта. В его художественном мировидении «нефть струится по строчечным рекам», а «поэт без огня» подобен человеку, приносящему с собой людям других профессий «позорную беду». Сочинитель «бакинской симфонии», который приступает к своему труду без известной доли темперамента и буйства страстей, являет собой противовес большой и славной когорте представителей мира искусств. Так с помощью поэтической формулы очеловечивания нефтяных вышек и фонтана в стихотворении «Баку» развивается тема поэта и поэзии. Возникает, как нам представляется, достаточно сложный образ поэтического вдохновения, в настоящем случае осмысленный В.Каменским как великая соединяющая и облагораживающая личность сила.

Характерно, что в некоторых посвященных Баку стихотворениях русских поэтов утвердительно звучит и набивший оскомину в истории русской литературы пассаж о том, что с «корабля революции» надо бы сбросить любое искусство, которое прямо и непосредственно не связано с трудом рабочих. Мимо этого постулата не проходит и

⁶ Каменский В.В. Стихи о Закавказье. Тифлис: Закгиз, 1932, с. 6.

Б.Корнилов, считая, что рабочему «недосуг отвлекаться» от лозунга избавления от «ненужного искусства», мешающего главной цели бакинцев – добыче нефти:

Нам некогда
Любить Шопена
И завывать
Любовною тоской.⁷

Баку нередко располагал к таким пространным размышлениям, которые были далеки от философских рассуждений или политики. Местом отдыха и спокойствия становится прибрежная пристань и для тяготеющего к романтическим штампам Б.Корнилова. Анализ поэволюет прийти к выводу, что в своих четырех стихотворных посвящениях Баку автор по-разному подошел к теме Баку. Если стихотворение «Качка на Каспийском море» представляет собой типично романтическое произведение, то «Апшеронский полуостров» – смесь притч бытового и новеллистического содержания. Стихотворение «Баку» как бы погружает читателя в атмосферу социалистической индустрии. Стихотворение «Оккупация Баку» повествует об историческом прошлом города, подаваемом с политической подоплекой описываемого.

Апшеронский полуостров, как утверждает Б.Корнилов, приятное место для жизни и пребывания людей. Здесь можно отдохнуть от ратных трудов, когда «палуба обрастает бытом», и жители «гоняют чай». Здесь даже словно приостанавливается время; часы, как это обычно принято описывать в художественной литературе, не отбивают боем, а «ползут, качаясь и икая // будто кораблики, по воде шурша». Дополняет притчу об Апшероне незатейливая «игра тюленей». Одним словом, поэт обнаружил на полуострове такие примечательные места и нашёл столь тёплый и радушный приём, что в настоящем стихотворении-легенде оказался полон ясных дум и сладостных впечатлений.

По Б.Корнилову, рабочий-бакинец – это не просто человек, от природы обладающий недюжинной силой и завидным упорством, и трудолюбием, но, как поясняет поэт, «поилец и кормилец всех республик и

⁷ Корнилов Б.П. Стихотворения и поэмы. Москва-Ленинград: Советский писатель, 1966, с. 109.

всего и вся...». Баку изображается неистощимым кровеносным сосудом, от которого сила и мощь перетекает на весь Советский Союз.

Как следствие такой грандиозной картины, все «ударные буровые вышки» единогласно бьют в набат. Это знаменует некий переломный момент в истории Баку тридцатых годов XX века.

Названные выше стихотворения запечатлели и стремительный ход событий всемирно-исторической значимости, и напряжённое психологическое состояние внутреннего мира как самих авторов, так и лирических героев. По следам изучения скурых биографических фактов выясняется, что кто-то из них случайно оказался в Баку, проездом, на перекладных, по командировочным документам и т.д. Но город привлёк их внимание героикой трудовых буден, и стихотворения сложились в форме традиционного жанра путевых заметок.

Итак, можно с полным основанием утверждать, что в русской поэзии первых трех с половиной десятилетий XX века тема Баку оставалась достаточно продуктивной, живя полнокровной жизнью, параллельно органично вписываясь в палитру вопросов разной исторической направленности.

В третьей главе «Баку в русской поэзии предвоенного, военного и послевоенного времени» анализируются стихи о Баку, созданные русскими поэтами в период 1935-1950-х годов.

В первом параграфе третьей главы «Баку в русской поэзии 1935-1940-х годов» отмечается, что вновь созданной и день ото дня крепнущей стране нужны были герои, чтобы на их мужественную борьбу и героическую гибель за светлые идеалы равнялись массы трудящихся. Во всех уголках необъятной страны в спешном порядке ставились памятники и обелиски в их честь, им посвящались художественные и документальные произведения маститых мастеров пера; они превращались в символ новой страны. Именно благодаря этому в стихах о Баку русских поэтов возникла тема пресловутых 26-ти бакинских комиссаров, отразившаяся в творчестве В.Маяковского, С.Есенина, Н.Асеева, С.Кирсанов.

XXI век с каждым годом всё более отдаляет нас от революционных преобразований. Это было время, когда советский Азербайджан находился в ранней стадии своего становления. Но исторические факты неумолимы; они не знают сослагательного наклонения и поэтому в наши дни воспринимаются как данность. Разумеется, в процессе воплощения идеалов социалистического реализма в русской

литературе в целом, в русской поэзии о Баку, в частности, было не только позитивное, но и негативное начало. Ясно, что в первой трети XX века определённая часть художественного материала, включая как собственно описание поведения литературных героев, так и обстоятельства, была далеко не всегда объективной.

Это было связано в первую очередь с известными «социальными заказами», распространявшимися, между прочим, не только на прозу, но и на поэзию. Показательно в связи с избранной темой, что в стихотворениях о Баку в указанный исторический период ясно проявлялись такие характерные черты, как романтическая героика, гимн трудовым будням нефтяников, воспевание рабочего труда, изображение классово-борьбы. Такая общность возникла не случайно: романтика тех лет, ставшая органической частью русской поэзии, посвящённой Баку, помогала передать смысл и пафос реальных событий, значение тех поворотов, которые в период создания стихов авторы считали судьбоносными.

В последующие годы русские поэты были убеждены, что принципы социалистического реализма берут верх в творческом соревновании именно по той причине, что этот метод, обогащённый «новаторским» взглядом на мир, предоставлял несоизмеримо предельные возможности для объективной художественной типизации. В то же время он также позволял поэтам обрисовать общую картину труда не только ярко и непосредственно, но и с большей глубиной проникновения в психологическую суть общественных перемен. При этом не имеем права замалчивать тот факт, что некоторые русские поэты, авторы стихотворений о Баку, приносили в поэзию неповторимый восточный колорит, украшали свои произведения инонациональной орнаментовкой.

В августе 1934 году был создан Союз советских писателей, который возглавил М. Горький.

По решению этого вновь созданного союза, в Азербайджан, как и в другие союзные республики, была послана большая группа поэтов-переводчиков, перед которыми была поставлена важная задача – перевести на русский язык образцы фольклора и литературы титульных народов советских республик.

Для прибывших в Баку русских поэтов были созданы все условия для творческой работы над переводами, и, как результат, большинство из них, можно сказать сроднились с городом. Названные поэты не

только много и успешно переводили образцы азербайджанского фольклора и многовековой литературы на русский язык, но и в своем оригинальном творчестве осваивали азербайджанскую тематику, посвящая свои стихотворения Баку. Так, поэты-переводчики В.Луговской, А.Адалис, П.Антокольский, М.Алигер, Н.Асеев, П.Панченко, Е.Долматовский полюбили Баку, и любовь эта отразилась в целом ряде их поэтических посвящений. В результате titанического труда названных переводчиков уже в 1938 году увидела свет книга «Антология азербайджанской поэзии» под редакторством В.Луговского, который ко времени приезда в Баку был известным поэтом.

В.Луговской – автор двух стихотворений о Баку – «Волчьи ворота» и «Баку! Баку!». В стихотворении «Волчьи ворота», название которого взято от одного из въездов в Баку, связанного с тюркской мифологией, читательское внимание не может не привлечь метафора «грандиозного фейерверка»:

И зарычало нутро земли,
грянул глубокий гром,
От миллиардов свистящих брызг
стало темно кругом.⁸

Знаменательно, что в русле сохранения и приумножения основных вышеуказанных принципов и оценок социалистического реализма «первую скрипку» в анализируемом цикле стихотворений неизменно занимает народ. Поэтому нефтяники Баку показаны В.Луговским без индивидуализации, но в едином трудовом порыве:

Камни круша,
вгрызается бур
вглубь первозданных пород.
В землю,
которой владеет
мой неукротимый народ.⁹

Если аккумулировать отражённые в двух стихотворениях о Баку В.Луговского общие идеи, то в первую очередь следует подчеркнуть, что в этих стихотворениях наличествует неповторимая оживлённая и

⁸ Луговской В.А. Собрание сочинений. В 3-х т. Т. 2. Москва: Художественная литература, 1971, с. 49.

⁹ Там же.

тёплая атмосфера. Метафоры «нефтяного фонтана» и «грандиозного фейерверка» – это вовсе не бесплотные символы, не умозрительная схема с компонентами сухой и голой абстракции, но художественное явление данного периода большой значимости, когда детали и конкретно-ценностные черты, в конечном счёте, приобретают цельный и реалистический образ. Ведь в Баку русские поэты могли воочию наблюдать последствия грандиозного общественного катаклизма – социалистической революции. По существу, небывалая действительность нового витка истории потребовала также и новаторских интенсивных художественных поисков, чтобы адекватно воплотить грандиозность того, что совершалось на их глазах. Задача, которая стояла в тот период перед русскими поэтами заключалась в том, чтобы правдиво отразить происходящее в Баку.

В стихотворении В.Луговского «Баку! Баку!» разрабатываются уже принципиально иные темы. Город Баку, запечатлённый автором, предстаёт могущественным оплотом Востока, его «воротами» в большой мир.

Особые краски находит поэт для выражения красоты гордого и непокорного города, который он объявляет столицей Востока. Баку – это «музыка на ногах ветра», «загадка стран полдневных», которую веками предстоит разгадывать потомкам, «сладостный сон» и «путеводитель по Востоку».

Среди вышеперечисленных поэтов-переводчиков, командированных в Азербайджан, самой плодотворной в творческом отношении оказалась А.Адалис, автор шести стихотворных посвящений городу («Бакинские стихи», «Друзьям в Азербайджан», «Бакинское стихотворение», «Журавли», «Баку» и «Разлука»). Оказавшись в инонациональной среде, приступив к изучению нового для себя этноса, А.Адалис старалась сродниться с ним.

В 1934 году А.Адалис написала свои «Бакинские стихи», ставшие основой искреннего признания в любви к Баку. А.Адалис в своём первом стихотворении, посвящённом Баку, не становится «любителем легенд», но описывает свои впечатления по живым следам увиденного и пережитого.

Стихотворение «Друзьям в Азербайджан» развивает интернациональную тему. Рассказывая о бакинском интернационализме, поэтесса заостряет внимание читателей на том, что у людей разных национальностей один магистральный путь: это содружество и единство.

А.Адалис столь проникла в психологию бакинцев, что не оставляет без внимания малозначительные детали. Это и предметы восточного обихода, и одежда, и национальные музыкальные инструменты, что также становится фактом единения.

В «Бакинском стихотворении» поэтессы, в аспекте воплощения идеалов метода социалистического реализма производственная тема обязательно должна была доминировать над мотивами любовными. Именно поэтому, при своём пылком воображении и отрешённости от дел земных, герой А.Адалис помнит, что где-то рядом, в Баку или пригородах, бьёт ключом реальная, а не придуманная им жизнь народа. Напомним, что это стихотворение было написано в период размаха индустриализации. Отголоски этих событий органично вошли в состав стихотворения А.Адалис.

Наибольший интерес представляет бакинское стихотворение А.Адалис «Журавли», заголовок которого не только говорит об одном из центральных и излюбленных образов поэтических шедевров поэзии Востока, особенно азербайджанской поэзии, но и принципиально совпадает по стилю и образу мышления.

Какую же лирическую песнь навевают журавли А.Адалис? Перелётные птицы – предвестники мира и покоя на земле – периодически напоминают автору о прошедшей молодости. Найден интересный творческий приём: перелёты журавлей повторяют географию передвижений самого автора. Она посещает заветные уголки Баку, делится впечатлениями с читателем и попутно меняется местами со своими поэтическими персонажами:

Сквозь серебряный дождь вы летите на юг, журавли!

Что могли вы узнать на беспмятном птичьем веку?

Как мне вам рассказать о жемчужине мира – Баку?¹⁰

По оригинальной задумке А.Адалис, уже не журавли приносят благую весть, что обычно происходит в восточной поэзии, но сам автор словно управляет их природными инстинктами. «О, вдохните воздух Баку, о, вдохните его, журавли!».

Речь идёт о вечной и образной мечте человека о возможности парить над землей, обрести крылья и летать, оказаться свободным, раскованным и раскрепощённым.

¹⁰ Адалис А.Е. Братство. Москва: Гослитиздат, 1937, с. 35.

Особый интерес представляет стилизация некоторых стихов А.Адалис под азербайджанскую классическую поэзию. Поэтесса сделала попытку использовать в некоторых своих стихотворениях о Баку популярную в азербайджанской поэзии стихотворную форму гярайлы. Будучи сведуща в особенностях гярайлы, А.Адалис, отталкиваясь от нее, создает в стихотворениях «Друзьям в Азербайджан» и «Журавли» похожую форму.

Баку для А.Адалис оказался точкой приложения творческих сил, мерилом её возможностей и средоточием мечты о трудном женском счастье, выкованном в тяжёлых буднях.

Автор трех стихотворных посвящений Баку П.Антокольский был неплохо знаком с многовековой азербайджанской литературой и бережно относился к ее образцам в своих переводах.

В стихотворении «Баку» (1937) он образно отобразил свой жизненный девиз, гласящий «Живи не прошлым, а настоящим и будущим!». В этом стихотворении поэт поведал читателям часть собственной биографии. Оказывается, он имел широкую географию передвижений («Я немало видал на веку»). Причем любимый «город на Неве» всегда притягивал его назад, а после посещения Баку он уже не столь привлекателен для поэта. Его теперь манит Баку. Эта же идея сопровождает и следующие два посвященные Баку стихотворения П.Антокольского – «Утро в Баку» и «Баку» (1950), созданные в разные годы. В них он не столько описывает цель своего приезда в Баку, сколько обращается к потомкам по поводу обоснования своего выбора нового места обитания.

Как отмечено в «Баку» (1937), сопровождающие человека тоску и печаль всегда готовы развеять народные певцы – ашуги. К стати сказать, они не только являются частыми посетителями домов; менталитет азербайджанской нации, по П.Антокольскому, состоит в сохранении и приумножении традиций и обычаев петь в разных уголках Баку. Песни реально слышатся отовсюду, и автор, покидая наш «приветливый город», вспоминает, как «где-то за синью туманов // Ржанье коней и хрипенье зурны».

Итак, в трёх стихотворениях «бакинского цикла» П.Антокольскому удалось нарисовать картину «малого музея истории музыкальных инструментов», рассказать о талантливых народных сказителях и исполнителях.

Откомандированная в Азербайджан вместе с группой русских литераторов поэтесса М.Алигер посвятила его столице стихотворение «Баку», в котором отмечает, что разлука с Баку тяжелым камнем ложится ей на сердце. Здесь «каждый камень, лежащий у залива», по точному определению автора, – есть история города и республики в целом. Однако М.Алигер одинаково «дышит одной судьбой и любовью» и с городом, в котором родилась и творила, и с Баку, таким «понятым, любимым и родным» в кратчайшие сроки ставшим для нее. М.Алигер не в силах отделить «две родины», ведь она не находится в состоянии «между двух огней». Здесь совсем другие чувства, пристрастия и устремления.

В 1930-ые годы значительное число советских поэтов писали стихи, руководствуясь постулатами основного в те годы метода социалистического реализма. Одним из таких поэтов был Г.Крейтан, автор стихотворения «Баку» (1936). Хотя автор предпослал программное объяснение таким композиционным компонентом, как фрагменты, не следует рассматривать это стихотворение как разрозненные отрывки. Это и не коллаж, что означает соединение разноплановых текстовых отрезков. Напротив, строки текут плавно и последовательностью изложения материала напоминают даже «маленькую поэму». Обращает на себя внимание такая художественная деталь: сердце поэта бьётся в унисон сердец жителей города. Так биение сердца напрямую сопоставляется с однотипным настроением бакинцев. У материального и нематериального миров, таким образом, единый пульс. И строки рождаются на нашей земле вовсе не потому, что надо оставить «фрагментарный след» от кратковременной остановки, а от личного и страстного волеизъявления.

Поэт «покидает постель» и с зарёю «встаёт у окна», наблюдая, как сквозь утренний туман «стынет звёзд большая вышина». Автор описывает, как величаво возникают перед ним «огни нефтяных вышек». В сутолоке на пристани, в море или на земле – везде автор видит трудовой подъём, созвучный велению его сердца. Такого рода сопоставления реально отвечали методу социалистического реализма. Мотивы сопричастности воли или чувств человека ежедневному труду и бытовым реалиям второй половины 1930-х годов являлись логическим отражением героики будней. Как следствие такого подхода, только глубокая ночь, по заверению автора, приносит бакинцам «спокойствие, безмерность и тишину». Но как выше было

отмечено, поэт иногда бодрствует даже «чуткой ночью». Все его привычки и само естество жаждет дня и новых трудовых побед.

Среди русских поэтов, посвятивших стихотворение Баку, значится и имя Л.Ошанина, автора стихотворения «Баку» (1938), с первых строк которого он признается в любви к этому городу, выделяя его из других увиденных им.

Для Л.Ошанина Баку – это, прежде всего, пролетарский город, центр индустрии. Внимание поэта направлено не на древние памятники, которых столь много в Баку, ни на восточные орнаменты, ни на великолепную панораму приморского бульвара, окаймляющего город. Л. Ошанина интересует только то, что город этот «крепнет, строится прочно, не наспех// Пахнет зеленым, морем, песком нефтяным // И о берег колотится Каспий».

Завершая обзор посвященных Баку стихотворений русских поэтов 1930-ых годов, отметим, что в количественном, да и в качественном отношении это был самый продуктивный период с точки зрения освоения русской поэзией темы Баку. Именно в 1930-ые годы русские поэты взяли на вооружение в стихотворениях, посвященных Баку, изобразительные средства языка, специфические способы воссоздания реальной действительности в художественном произведении в целом и в поэтическом, в частности.

На основе проанализированных в первом параграфе стихотворений можно сделать вывод, что Баку предстал перед авторским взором как мир чувственной предметности. Зримость подавляющего большинства лирических рассказов о бакинских нефтяниках, по нашему мнению, ясно свидетельствует о том, что они имеют чаще именно выразительную природу. Здесь были выражены героика трудовых будней рабочего класса Баку, лирическая струя, помогающая русским поэтам донести до читателей острые переживания героев, их повседневные мысли.

Во втором параграфе третьей главы «Баку в русской поэзии 1941-1950-х годов» предметом анализа являются стихотворения, созданные в военное лихолетье и в послевоенный период.

Можно было предположить, что в сороковые годы тема Баку будет еще более востребована в русской поэзии, но этого не случилось. Причина этого события Великой Отечественной войны.

Именно этим повсеместным тревожным состоянием объясняется тот факт, что в начале 1940-х годов цикл стихов русских поэтов о Баку пополнился только одним стихотворением «В Сураханах» С.Щипачева.

Это стихотворение С.Щипачев написал в те годы, когда еще не был известным поэтом. Небольшое по объёму, но впечатляющее по содержанию произведение выделяется среди обширного числа стихотворений русских поэтов о Баку, прежде всего, умением поэта на малом пространстве – всего лишь восьмистишии – соединить романтику случайной встречи лирического героя с девушкой – геологом, давшей начало любовному чувству, и пригородные бытовые реалии Баку. В отличие от других русских поэтов, посвятивших стихотворения Баку, С.Щипачев был здесь только проездом, но и за этот кратковременный период, пока он гулял по пригороду Баку, «переходил от холма на холм, от вышки к вышке», в его памяти запечатлелся облик девушки. Сочетанием романтического и реалистического мотивов, С.Щипачёв сумел донести до читателя ту истину, что иногда мимолётная встреча может оставить в душе человека такой глубокий след, который не всегда сопровождает длительные и близкие отношения.

Существенная особенность стихов русских поэтов о Баку заключается в умении увидеть за судьбой и жизненной борьбой трудового человека основные коллизии времени и художественно отразить их. Это особенно присуще произведениям, посвященным Великой Отечественной войне. Отметим, что романтические веяния, имеющие, как было показано, место в стихотворениях о Баку предвоенного времени, естественно, начисто исчезают из стихов, датированных военным периодом.

Именно в тылу ковалась победа, отсюда советским войскам доставлялась необходимая помощь, что воочию видели и отчётливо осознавали русские поэты, писавшие о Баку военного и послевоенного времени. Действительно, в стихотворениях «Ночной Баку» С.Иванова, «Из города Баку» Ю.Благова, «Здравствуй, Баку!» И.Оратовского, «Песня о Баку» П.Панченко, «Бакинец» А.Плавника, «В Баку» М. Луконина реально рассказывается о нелегких буднях тружеников в тылу. Характерно, что названные поэты или сами воевали на фронтах Отечественной войны, или посещали Баку, который как в военные, так и послевоенные годы помогал стране выстоять и победить в войне.

Эти стихотворения выделяются яркой и красочной палитрой художественно-изобразительных средств языка, а также индивидуальными композиционными особенностями.

Весомый вклад в развитие темы Баку в русской поэзии внесли поэты С.Иванов и А.Плавник, которых можно назвать бакинцами.

С.Иванов погиб на фронте. После трагической гибели поэта в Баку была издана его книга «Избранное» (1943), включившая единственное посвященное им родному городу стихотворение «Ночной Баку».

Анализ содержания стихотворения позволяет прийти к выводу, что оно было написано в первые дни войны, до того времени, когда автор был призван в действующую на фронте армию. Показ максимума отдачи сил фронту со стороны бакинцев – это личный вызов автора.

В этом стихотворении обращает на себя внимание такая деталь: С. Иванов ничего не конкретизирует, хотя в характерологической поэзии о жизни российских городов во время войны мы не раз могли стать свидетелями указания на точные даты или виды вооружения. Известно, что самолёты, следующие на Берлин, работали на топливе из Баку. Вот почему без излишней конкретики и патетики ясно зафиксировал: бакинские промысла, вырабатывавшие технические масла, в конечном итоге помогали завоевать Берлин.

Но победа не создаётся только с помощью самолётов и здесь оказывается задействованной вся боевая техника. И как заверяет всесоюзного читателя С. Иванов, это тоже – помощь бакинского тыла. Поэтому вслед за приведённым абзацем о «взлетающих на нефти самолётах» тут же следует четверостишие обо всём оборудовании и вооружении, идущем из Баку. «Ночной Баку» С.Иванова выделяется среди других стихотворений, поскольку только в нем описаны будни и тяготы горожан военного времени.

Большее число русских поэтов посвятили свои стихотворения послевоенному Баку. Этот период истории столицы Азербайджана в своем стихотворении «Бакинец» воспел А.Плавник.

А.Плавник был сведущ в области азербайджанского фольклора и литературы. В этом можно удостовериться, внимательно ознакомившись с его стихотворением «Бакинец». Главный герой стихотворения – один из бакинских нефтяников, которого поэт называет «совестью и главой» «города родного моего». Датированное 1946-1949 годами, периодом господства в советской литературе теории бескон-

фликтности, стихотворение это ярко отобразило начальный процесс освоения азербайджанскими нефтяниками глубин Каспийского моря. В стихотворении «Бакинец» А.Плавник не только отобразил трудовые будни Баку, но умело отстранившись от господствовавших в современной себе советской литературе канонов бесконфликтности, вплел урбанистические мотивы, как требовал господствующий в те годы метод социалистического реализма, в производственную тематику. Центром этой производственной тематики и является рабочий человек – бакинец, бурильщик, нефтяник. Поэт отмечает, что результаты труда этого человека с солидным рабочим стажем видны повсюду.

Таким образом, речь идет о поднятии престижа нефтяника в послевоенный период. Используя прием гиперболизации, поэт говорит, что сама природа слышит его, слушает и подчиняется. Нефть как бы слышит его твердый шаг, мужественную поступь и голос, а потому сама «просится из глубины».

Однако внешняя неприхотливость этого стихотворения не оставляет у читателя сомнений в том, что такой акмеологический уровень профессионализма пришел к человеку далеко не сразу. Это настоящий художественный образ рабочего нового, послевоенного времени, отдающего всего себя восстановлению разрушенного войной народного хозяйства. Образ этот и его деяния дополняли русскую городскую поэзию о Баку атмосферой общей эйфории, характерной для народа – победителя. Нефтяник-бакинец А.Плавника делает больше, чем велит ему рабочий долг; он думает о мире на земле и о радости людской.

На тему Великой Отечественной войны в русской поэзии о Баку имеется стихотворение, которое ярко обнажает индивидуальный почерк автора и свидетельствует о преемственности традиций, о тематических переключках русской литературы. Речь идет о стихотворении Ю.Благова «Из города Баку», оригинальность которого заключается в том, что в нем впервые в русской поэзии показан обыкновенный боец из Баку, воюющий на разных фронтах, под Москвой, на берегах Волги, в Сталинграде, в Молдавии, в «поверженном Берлине», везде заявляя, «А родом я с Кавказа // Из города Баку».

Этот словесный оборот, четыре раза рефреном повторяющийся становится, таким образом, центральным, варьируясь только в своих оттеночных значениях. На нём и держится всё произведение, позволя-

ющее автору демонстрировать и собственные поэтические новации, и литературные реминисценции, носящие творческий характер.

У героя нет имени, хотя имя придумать совсем несложно. Нам представляется, что это было сделано специально. Типизация в реалистическом произведении необходима в тех случаях, когда выделяют национальные специфические черты. Но Ю.Благов выписывает прообраз бакинца из интернационального Баку, и на его месте мог, безусловно, оказаться любой другой солдат. Он горд именно своим происхождением, во всех же иных проявлениях своего характера он ничем существенно не отличается от русских воинов.

Стихотворения русских поэтов о Баку, созданные во время Великой Отечественной войны и в период послевоенного строительства, были наполнены отражением проблем фронта и работающего на него тыла. В поисках новых художественно-изобразительных средств, авторы стихотворений о Баку в меру своих сил и таланта пытались реализовывать эстетические принципы, необходимые для всестороннего раскрытия этой проблемы. Опираясь на них, поэты военного и послевоенного времени, можно сказать, совершали своеобразную художественную революцию, заключающуюся в анализе внутреннего мира человека из народа, представителя трудовых масс. Индивидуальность была русскими поэтами вычленена из толпы. Индивидуализация художественного образа, соединившись с явлением типизации в литературе социалистического реализма, привлекает исследовательское и читательское внимание в области морально-нравственных отношений. Это связано с тем, что названная индивидуализация представляет собой ступень к раскрытию всей сложности духовной и исторической жизни человека из народа, развитой на психологическом уровне.

Как было отмечено, стихотворений, посвященных Баку, в первое послевоенное пятилетие, с 1946-го года по 1950-ый год, было создано немного, но для литературоведческого анализа, с художественно-документальной точки зрения, они представляют несомненный интерес. В этой сложной как с политической, так и с экономической точки зрения ситуации нельзя было поддаваться пессимизму. Перед деятелями культуры и литературы была поставлена задача присекаать все возможные слухи о тяжелом положении страны, внедрять в сознание народных масс уверенность не только в завтрашнем, но и сегодняшнем дне. Этот нюанс чутко уловили русские поэты послево-

енного периода, авторы стихотворных посвящений Баку. Речь, в первую очередь, идет об И.Оратовском, русском поэте Азербайджана, который в 1947 году написал стихотворение «Здравствуй, Баку!», вобравшее накопленный автором в войну опыт. Стихотворение носит автобиографический характер. Из него читатель узнает, что автор – житель Баку, хорошо помнящий довоенный город, по узким улицам которого любил бродить.

Самые запоминающиеся впечатления его жизни навеяны именно родным городом, названным поэтом «Городом солнца». Свою жизнь в Баку И.Оратовский считает подарком судьбы, сравнимым с почестями, оказываемыми за храбрость и мужество на войне.

Народные певцы, ашуги – сказители и композиторы в одном лице, новоявленные азербайджанские миннезингеры и рапсоды – это не просто своеобразный живой «орнамент», «довесок» или подступ к большому искусству, но неотъемлемая часть образа жизни горожан. Симптоматично, что И.Оратовский, хотя и фиксирует на этом внимание, но резко переходит от размышлений об азербайджанской музыке к художественному отображению суровой, военной действительности.

Далее И.Оратовский описывает тяготы военного времени. Рядовой боец, как он сам указывает, «простой масленщик, твой солдат правый», будучи на фронте и мечтавший об окончании войны, часто представляет свою новую встречу с Баку. Понимая, что город к тому времени частично изменится, поэт хочет увидеть его, ради чего, как честно признается, готов выдержать все невзгоды военного времени.

Завершается стихотворение И.Оратовского здравицей в честь Баку. Это вполне логичное авторское заключение поэта-бакинца, человека, который питает глубокие чувства к своим соотечественникам.

В своем стихотворении «Здравствуй, Баку!» И.Оратовский поэтически отразил как свои субъективные мечты и переживания, сопричастные с Баку, так и традиционный образ жизни бакинцев. Читатель ощущает, что чувства этого уроженца Баку, к родному городу, мотивированы искренней сыновней любовью.

Одним из самых последовательных воспевателей Баку и пропагандистов азербайджанской литературы стал откомандированный в послевоенный Азербайджан поэт-переводчик П.Панченко.

П.Панченко не раз в своих статьях признавался в сыновней любви к Азербайджану, хотя столице республики посвятил только

одно стихотворение – «Песня о Баку». Стихотворение это привлекает читательское внимание тем, что, с одной стороны, верно и красочно воспроизводит своеобразную красоту панорамы Баку, открывающуюся с Нагорного парка, а с другой – представляет собой гимн трудящимся Баку. В стихотворении говорится о «буровых в просторах», об освоении морских нефтяных залежей («Каспийские волны дробя»), о шагнувшей далеко славе Баку («На суше, и в небе, и в море // Дружья говорят про тебя»).

С послевоенной реставрацией Баку столкнулся и поэт М.Луконин. Прибыв в Баку, он, по собственному признанию, отправился бродить по городу в «поисках поэзии настоящего труда».

Обо всем этом говорится в стихотворении М.Луконина «В Баку». Хотя автор «много разного читал, как празднует Азербайджан («с утра иду на праздники, ковры стеля»)), тем не менее, он прокликает свой бывший «ленивый стих». Вскоре праздники уступили полностью завладевшей им поэзии труда.

Отныне эта тема становится в стихотворении центральной, и к ней, так или иначе, стягиваются все второстепенные нити повествования. Примечательно, что внутри этой темы рождается авантюрно-новеллистическая жанровая форма, носящая новаторский характер, потому что во все предыдущие периоды русская поэзия о Баку её не знала. Автор-герой в такой степени увлёкся красотами Баку, что на некоторое время позабыл о цели своей поездки и вообще о собственных профессиональных обязанностях.

Пьянящий воздух Баку и те средневековые архитектурные памятники, которых он не мог видеть у себя на родине, сыграли с ним, по оригинальной задумке М.Луконина, злую шутку. Поэтический вымысел необычным образом «приложился» к суровым будням 1946-го - 1950-ых годов в Баку. Любознательность русского поэта вызвала закономерную подозрительность местного управляющего домами. Так в текст воспоминаний с мотивами поиска точки приложения рабочих сил активно входит беллетристика. Здесь происходит своеобразный синтез субъективного и объективного начал, который не выбивает из общего строя генеральную идею данного стихотворения. Стихотворение М.Луконина построено по достаточно оригинальной схеме, скорее, подходящей для прозаического произведения, нежели поэтического.

Ирония, сопровождающая весь текст стихотворения, завершается в философско-оптимистическом ключе, благодаря которому приезжий

корреспондент понял, о чём можно и нужно писать в послевоенном Баку.

Проанализированные стихотворения позволяют прийти к выводу о том, что послевоенный Баку предстал перед русскими поэтами как мир чувственной предметности, в котором поэтический вымысел удивительным образом соединялся и гармонировал с суровой действительностью будней. Зримость и яркость впечатлений лирических описаний будней нефтяников, отражают героизм трудящихся. В рассмотренных стихотворениях авторы смело воссоздавали острые переживания своих героев, отразили их думы, чаяния, надежды. Стихотворения о Баку объединяет неподдельная заинтересованность русских поэтов в судьбе своих героев. Это связано с осознанием ими высокой идейности искусства, со стремлением поставить своё перо на службу идеалам и при этом оказаться максимально ближе к широким массам жителей Баку, определённых уже послевоенным временем и гармонирующих с защитой основных эстетических ценностей реализма в литературе. Умелое освоение отдельных тем и художественных форм, демократизация поэтического языка, неуёмная жажда вторгнуться стихами в общественную жизнь Баку, содействуют их разительному преобразованию. Именно это позволяет охарактеризовать стихотворения о Баку русских поэтов военного и послевоенного времен предшественниками той положительной трансформации, характерной для русской городской поэзии второй половины XX века.

Заключение диссертации резюмирует и обобщает итоги исследования. Освоение темы Баку характеризовалось изучением особенностей литературного материала. Как показывает диссертация, стихотворения русских поэтов о Баку – вышедшие из-под пера представителей разных литературных течений и направлений – не были равноценными в художественном отношении. Но они отличались искренностью, неподдельностью чувств, точностью выбора поэтических образов.

Тематически обращенные к столице Азербайджана, эти стихотворения, с одной стороны, вобрали в себя присущие русской городской поэзии характерные особенности, а с другой, они отразили отношение русских поэтов к Баку, к Азербайджану, его истории, культуре, народу.

Основные положения диссертации нашли отражение в следующих публикациях автора:

1. Любимейший из городов. Монография. Баки: Mütərcim, 2011, 151 с.
2. Художественное освоение Баку русскими поэтами первой половины XX века. Монография. Баку: Мутарджим, 2017, 118 с.
3. Символистское мировидение в стихотворениях о Баку // Вопросы тюркологии. Махачкала: ДГУ, 2009, №4, s.166-171.
4. Бакинские страницы творчества Валерия Брюсова // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2009, №4 (70), s.163-165.
5. Художественный перевод и процесс взаимного познания литератур // Конференция «Русский язык и литература в современном Азербайджане». Баку: БГУ, 2009, с.17-18.
6. Баку и «картины мрачного ада» в русской городской поэзии первой четверти XX века // Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı, №1, 2010, s.26-32.
7. Старый и новый Баку в русской поэзии первой половины XX века // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2010, № 3 (74), s.163-166.
8. Тема Великой Отечественной войны в русской поэзии о Баку // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2010, №4 (75), s.191-194.
9. Световые краски в бакинских стихотворениях русских поэтов // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2011, №1 (77), s. 156-159.
10. Сергей Есенин и его малый «бакинский цикл» // «Вопросы тюркологии». Махачкала: ДГУ, 2011, №7, s.95-100.
11. Проблема «двоемирия» в стихах русских поэтов о Баку // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, №2, 2011, с.104-109.
12. Идеализация Баку в стихотворениях русских поэтов второй четверти двадцатого столетия // Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı, №2, 2011, s.26-32.
13. Трудовой Баку в стихотворениях русских поэтов / “Azərbaycan fiologiyasının aktual problemləri” mövzusunda elmi-nəzəri konfrans. Bakı, 18-19 may 2011, s. 497-506.
14. Баку в стихотворениях русских поэтов первой половины 20 столетия // Azərbaycan Dillər Universitetin Elmi Xəbərləri. Bakı, №4, 2011, s.196-203.
15. Своеобразие синтаксиса стихотворений русских поэтов о Баку. Динамика эволюции человеческого интеллекта, этико-эстети-

ческого восприятия мира и художественного творчества // Материалы XIII Международной научно-практической конференции (Киев, Лондон, 10-14 ноября 2011) Одесса, с. 80-82.

16. Баку в стихотворениях А.Адалис // Научная мысль Кавказа. Журнал Северо-Кавказского научного центра высшей школы ЮФУ, №1 (69) 2012, Ростов, с. 127-132.

17. Баку в стихотворениях русских поэтов Азербайджана // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, 2012, №1, с. 142-147.

18. Баку в поэзии Владимира Луговского // Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. Казань, №1, 2012, с. 126-129.

19. Баку в поэзии Павла Антокольского // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. Москва, №2, 2012, с. 236-240.

20. Бакинская нефть в поэзии В.Маяковского // *Azərbaycan filologiyasının aktual problemləri. Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika elmi-nəzəri konfrans. Bakı, 17-18 may 2012, s. 503-511.*

21. Баку в стихотворениях В.А.Мануйлова // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. Москва, №5, 2013, с. 227-231.

22. Лже-патриотизм в стихах русских поэтов о Баку // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, №3, 2013, с. 188-193.

23. Городская тема в русской поэзии первой половины двадцатого века (на материале стихов о Баку) // *Filologiya məsələləri. AMEA Əlyazmalar İnstitutun toplusu, №5, 2014, s. 296-301.*

24. Баку в творчестве русских поэтов послевоенного периода // *Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2015, №3, s. 245-248.*

25. Азербайджан в дореволюционном творчестве русских поэтов // *Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri. Gəncə, 2015, №3, s. 144-149.*

26. Баку в русской поэзии сороковых годов прошлого столетия // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, №4, 2016, с. 194-200.

27. Русская поэзия о Баку в послереволюционный период (1917-1922 годы) // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, №1, 2017, с.187-194.

28. Azərbaycanca mentalitetin rus dilindəki ədəbiyyatı // Filologiya və dilşünaslığın aktual problemləri. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş Respublika elmi-nəzəri konfransı. Bakı, 17-18 may 2017, s.28-31.

29. "Bakının səhifələri" Velimir Xlebnikov // Milton Studies Journal of the Literary Theory, USA-2017, vol.58, s.79-91.

30. Русские поэты-переводчики о Баку // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2017, №2 (102), s.311-315.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazma hüququnda

RAMİZ HÜSEYN oğlu BAĞİROV

XX ƏSRİN I YARISINDA
RUS POEZİYASINDA BAKİ MÖVZUSU

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (rus ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2018

**Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin
Rus ədəbiyyatı tarixi kafedrasında yerinə yetirilmişdir**

Elmi məsləhətçi: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Seyfulla Qüdrət oğlu Əsədullayev

Rəsmi opponətlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Zəmfira Əlişah qızı Vəliyeva

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Lyudmila Hacıbala qızı Səmədova

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Tatyana Severinovna Meyzerskaya

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə « ___ » mart 2018-ci il saat 14⁰⁰ Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, S. Rüstəm küç., 33.

Dissertasiya ilə BSU-nun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « ___ » fevral 2018-ci ildə göndərilmişdir.

**D.02.71 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi**

filologiya üzrə elmlər doktoru,
dosent **N.Ş.MƏMMƏDOV**

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. SSRİ-nin mövcudluğu ərzində onun tərkibindəki müttəfiq respublikaların ədəbiyyatları və mədəniyyətlərinin yaxınlaşması üçün az işlər görülməmişdi. Belə bir yaxınlaşmanın parlaq nümunəsi konkret mili ədəbiyyata inonasional tematikanın gətirilməsi idi. Söhbət ondan gedir ki, o zaman qardaş sayılan müttəfiq respublikaların şəhər və bölgələrini gəzən ədiblər öz təəssüratlarını şeir və ya nəsr şəklində əsərlərində açıqlayırdılar. Ona həsr edilən şeirlərin sayına görə Bakı keçmiş Sovet İttifaqının bütün şəhərlərini çox arxada qoydu.

Bakıya həsr edilmiş və ya ünvanlanan bu şeirlər təkcə Azərbaycan paytaxtının həyatındakı siyasi və tarixi olayları, iqtisadi faktları deyil, həm də şəhərin gündəlik həyatını, onun sakinlərinin güzəranını əks etdirir.

XX əsr rus şairlərinin Bakı haqqında yazdıqları şeirlər, şübhəsiz, həm rus, həm də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün maraq doğurur. Rus şairlərinin Bakı haqqında şeirlərinin ədəbiyyatşünaslıq baxımından təhlili bir sıra səbəblərə görə önəmli və aktual görünür.

Birincisi, rus Şərq poeziyasında bütöv bir təbəqə təşkil edən bu şeirlər nə rus, nə də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında demək olar ki, araşdırılmamışdır. İkincisi, onlar o dərəcədə əhatəli və çoxcəhətlidir ki, həmin şeirlərin təhlili rus-Azərbaycan qarşılıqlı ədəbi əlaqələri tarixinin bir çox açılmamış səhifələrini vərəqləmək imkanı verəcəkdir. Üçüncüsü, bu şeirlərdə əksini tapmış hadisələr həmin əsərlər sayəsində yeni yönümdən işıqlandırılır. Dördüncüsü, Bakı mövzusunda muraciət rus şairlərinə sosial varlığın önəmli və aktual məsələlərini ortaya qoymaq üçün yaradıcı meydan verdi.

Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət olduğu hazırkı dönəmində Bakıya şeirlər həsr etmiş rus şairlərinin yaradıcılıqlarını ehkamlardan azad aspektdə təhlil etməyə imkan yaranmışdır. Bu əsərlərin obyektiv mövqedən təhlili ən səhih, həqiqətə və tarixilik prinsiplərinə ziddiyyət təşkil etməyən, bu səbəbdən də müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmi üçün tamamilə aktual bir təhlil olardı. Digər tərəfdən, Bakı haqqında şeirlərinin hərtərəfli təhlili müasir ədəbiyyatşünaslıq elmi üçün də aktualdır, çünki bütövlükdə bu mövzunun rus poeziyasında inkişafı tarixini işıqlandırmağa imkan verir.

Rus şairləri Bakını Şərqi mədəni və sənaye mərkəzi, iri liman, neft hasilatı mərkəzi kimi vəsf edirdilər və bütün bunlar onların şeirlərində dolğun və qabarıq şəkildə öz əksini tapmışdır.

XX əsrin I yarısında Bakı mövzusunun rus poeziyasında bərqərar olması bir neçə tarixi mərhələdən keçmişdir.

Birinci mərhələ – sovet hakimiyyətinə qədərki mərhələ cəmi bir neçə şeirlə təmsil olunmuş və həmin şeirlərdə şəhərin o dövrdə getdikcə sürətlənən kapitalaşması dəqiq şəkildə öz əksini tapır. İkinci mərhələ – 1920-ci illər istisnasız olaraq bütün rus şairlərinin ikili mövqeyi ilə səciyyələnir. Bir qisim «köhnə dayaqlar» nəzəriyyəsini müdafiə edərək, Bakının Şərqi məxsus əvvəlki görünüşünün qorunub saxlanmasına tərəfdar çıxır, digərləri Bakıda geniş vüsət alan sənayeləşdirmə planlarını fəal dəstəkləyirdi. 1930-cu illərdə Bakı Qərblə Şərqi birləşdirən şəhər kimi vəsf olunur və rus şairlərinin əksəriyyəti əvvəlki dövrlərlə müqayisədə prinsipcə yeni mədəniyyətin yaradılmasından yazır. Böyük Vətən müharibəsi dövründə bir neçə şeir yazılmışdır ki, bunların mövzusu, əsasən, arxa cəbhədə bakılıların necə işləməsi ilə bağlıdır. 1945-1950-ci illərdə yaradılan ayrıca şeirlər silsiləsində Bakı qüdrətli sənaye şəhəri, dostluq və beynəlmiləçilik məkanı kimi təsvir edilir.

Bu şeirlərin küll halında təkzibolunmaz dəyəri ondadır ki, təhlil edilən əsərlərdə onların müəllifləri Bakının və bakılıların həyatına, sevinc və təlaşına, nailiyyətləri və problemlərinə biganə olmadıqlarını nümayiş etdirirlər. Söhbət həyat və yaradıcılıqları bu və ya digər səbəbdən Bakı gerçəklikləri ilə sıx bağlanan, Şərq dünyasında insanın sosial statusunun özəlliklərini aydınlaşdırmağa can atan şairlərdən gedir.

Tədqiqatın obyektı. 1910-cu illərin ortalarından rus poeziyasında, praktiki olaraq hər il Bakıya həsr olunmuş şeirlər ortaya çıxır. Belə şeirlərin müəllifləri sırasında V.Brüsov, V.İvanov, S.Yesenin, V.Xlebnikov, S.Qorodetski, İ.Sevryanin, V.Mayakovski var idi.

XX əsrin I yarısında Bakı haqqında bu şeirlərin müəllifləri arasında Azərbaycan ədəbiyyatının tərcüməçiləri və təbliğatçıları olan P.Antakolski, N.Aseyev, V.Luqovskoy, P.Pançenko, S.Kirsanov, M.Lukonin, A.Adalis, M.Aliger, S.İvanov, S.Şipaçyov, S.Kovalevski, V.Manuylov, M.Yurin, M.Gerasimov, S.Obradoviç, B.Kornilov, V.Kamenski, A.Pomorski, Q.Kreytan, Y.Blaqov, L.Oşanın, A.Jarov, İ.Molçanov, Q.Stroqanov, M.Vasilenko, Q.Veselkov, İ.Arakçiyev, V.Yasenev vardı.

Bakıya həsr olunmuş şeirlərin müəllifləri arasında şəhərin poetik obrazının yaradılmasına öz töhfəsini verən rusdilli sakinlərinin də adları var – A.Plavnik, T.Veçorka, İ.Oratovski və b.

Bu tədqiqatın obyektı yuxarıda adları çəkilən rus şairlərinin Bakıya həsr olunmuş şeirlərinin mövzu və üslub xüsusiyyətləridir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın əsas predmeti rus şairlərinin XX əsrin I yarısında Bakıya həsr etdikləri şeirlərdir. Göstərilən xronoloji hüdudlar bizi maraqlandıran problemə müraciət edən rus şairlərinin yaşayıb-yaratdıqları şərait barədə əlavə şərhlər tələb edir. İki il mövcud olmuş Azərbaycan Demokratik Respublikası faktiki, müsəlman dünyasında ilk demokratik respublika idi. Bu, təqdim olunan araşdırmanın predmetinin bir cəhətini təşkil edən önəmli amildir, çünki həmin dövr rus şairlərinin bəzi şeirləri yalnız müxtəlif partiyaların və siyasi qruplaşmaların mövqelərinin son dərəcə ziddiyyətli olmasından deyil, həm də şəhərin özündəki ümumi qeyri-sabitlikdən irəli gələn mürəkkəb durumu obyektiv şəkildə əks etdirirdi. Vəziyyət Bakının sovetləşdirilməsi ilə dəyişir. Bolşevik təbliğati sayəsində və yaşamaq üçün vəsait əldə etmək məqsədilə Bakıya qonşu ölkələrdən xeyli kasıb insanlar köçüb gəlmişdi. Həmin beynəlmiləl fəhlə kütləsi vətən naminə əməkdə xarüqələr yaratmağa hazır idi ki, bu da müharibədən əvvəlki dövr rus şairlərinin Bakı haqqında şeirlərində öz inandırıcı təəcəssümünü tapmışdır.

Bakı zəhmətkeşlərinə belə baxış həm də çətin müharibə illərində Bakı şeirləri ilə tarix yazan rus şairləri üçün də səciyyəvidir. Bakının faşizm üzərində qələbəyə necə böyük töhfə verdikləri məlumdur.

1945-1950-ci illər Bakı haqqında rus poeziyası humanist yönüm sayəsində əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşmişdir. Təhlilə cəlb olunan şeirlər Bakı haqqında yazan rus şairlərinin ona biganə qalmaqdadıqlarını nümayiş etdirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Təqdim olunan doktorluq dissertasiyasının əsas məqsədi XX əsrin I yarısı rus şairlərinin Bakı haqqında şeirlərinin hərtərəfli filoloji təhlilinin aparılmasıdır. Bu təhlillə yanaşı, həmin şeirlərin linqvistik müşahidəsi, onların süjet əsasının, ideya-bədii məzmununun, kompozisiyasının ədəbiyyatşünaslıq baxımından araşdırılması, dilinin təsvir və ifadə vasitələrinin təhlili də zəruridir. Bütövlükdə poetik nitqin bu keyfiyyət əlamətləri, əsərlərin tematik prinsipinə müvafiq şəkildə təsnifat və unifikasiya edilərək, rus şairlərinin Bakı tematikasına müraciətinin incəliklərinin oxucu üçün geniş açıqlanması məqsədini təqib edir.

Əsas məqsəd tədqiqatda aşağıdakı məsələlərin həlli vasitəsilə gerçəkləşdirilir:

– XX əsrin I yarısı rus şairlərinin Bakı haqqında mövcud şeirlərini təhlil etmək, onlar arasından bədiilik baxımından ən parlaq olanlarını fərqləndirmək;

- rus şairlərinin Bakı tematikası üzərində işinin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirmək;
- müxtəlif ədəbi cərəyanların təmsilçilərinin mövzunu işıqlandırmasının oxşar və fərqli cəhətlərini nəzərdən keçirmək;
- rus şairlərini maraqlandıran mövzular çevrəsini müəyyənləşdirmək;
- poeziyaya müharibə və müharibədən sonrakı bərpa dövrünün gerçəkliklərinin cəlb olunmasının özəlliklərini müəyyənləşdirmək;
- rus şairlərinin Azərbaycan tematikasına müraciətinin müxtəlif cəhətlərini işıqlandırmaq.

Tədqiqatın sadalanan məqsədlərinə çatmaq üçün dissertasiyada rus poeziyasında Bakı tematikası rus ədəbi prosesinin meyllərindən biri qismində nəzərdən keçirilmişdir. Bu, Bakı haqqında rus poeziyasının səmərəliliyinin xarakterini XX əsrin I yarısında rus ədəbiyyatının inkişafı müstəvisində müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir.

Mövzunun araşdırılma dərəcəsi. Müraciət olunan mövzu Azərbaycan filologiya elmində yalnız qismən tədqiqat predmeti olmuşdur. Belə ki, Bakı Dövlət Universitetinin professoru A.C.Hacıyev 1980-ci illərin ortalarından etibarən rus şairlərinin Bakı haqqında şeirləri toplusu üçün material toplamışdır. 2004-cü ildə Bakıdakı «Gənclik» nəşriyyatında işıq üzü görən bu topluya rus şairlərinin Bakı haqqında 100 il ərzində – XIX əsrin axırlarından XX əsrin sonuna qədər yazdıqları şeirlər daxil edilmişdir. Toplu tərtibçinin yazdığı giriş sözü ilə başlanır və onun, şübhəsiz, böyük elmi maraq doğuran şərhləri ilə müşayiət olunur. Bununla yanaşı, göstərilən topluda heç də rus şairlərinin Bakı haqqında XX əsrin I yarısında yazdıqları bütün şeirlər əhatə edilmir. Belə ki, müxtəlif səbəblər üzündən, topluya S.Yeseninin «İran nəğmələri», S.Kirsanovun «İyirmi altı», A.Plavnikin «Hə» haqqında şeir»i, İ.Severyaninin «Estland poeziyası», «Valeri Brüssova», V.Xlebnikovun «Tağıyevin şəhərində...», A.Adalisin «Ayrılıq» və s. əsərləri daxil olunmamışdır ki, həmin əsərlər bizim tərəfimizdən təhlilə cəlb edilmişdir.¹¹

S.F.Turabovun və Ə.M.Xəlilovun vaxtilə çap olunan tədqiqatlarında S.Yeseninin, V.Mayakovskinin və P.Antakolskinin Bakı haqqında

¹¹ «Если ты Баку не видел...». Сборник стихотворений русских поэтов, посвященных Баку. Составитель и автор вступления и комментариев профессор Агиль Гаджиев. Баку: Гянджлик, 2004, 275 с.

yazdıqları şeirlərin tarixçələrinə, onların Azərbaycan paytaxtında olmalarına dair maraqlı informasiya yer almışdır. Bizi maraqlandıran tematikaya M.Z.Sadixovun «Rus-Azərbaycan-polyak ədəbi əlaqələrinin oçerkləri» monoqrafiyasında da geniş Şərq problemləri səpkisində toxunulmuşdur.

Lakin hələ də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında XX əsrin I yarısı (o cümlədən elə sonrakı dövr) rus poeziyasında Bakı tematikasını ehtiva edən ümumiləşdirici monoqrafik və ya dissertasiya işi yoxdur.

Müxtəlif dövr rus-Azərbaycan ədəbi və mədəni əlaqələrinin problemlərinə həsr olunmuş xeyli sayda monoqrafik əsər və dissertasiyalar mövcud olsa da, onlarda, tərəfimizdən araşdırılan problemlərə, demək olar ki, toxunulmur. Rus poeziyasının bir hissəsi olan Bakı mövzusu isə bu tədqiqatlarda ya ümumiyyətlə xatırlanmır, ya da ona əhəmiyyətsiz dərəcədə, öteri toxunulur. Deyilənlər belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, təqdim olunan dissertasiyada araşdırılan mövzu ədəbiyyatşünaslığımızda kifayət qədər əhatə olunmamışdır və elmi şəkildə tədqiqini tələb edir.

Tədqiqatın metodu. Rus şairlərinin Bakı tematikasına, Şərq həyat tərzinə nə dərəcədə nüfuz etmələrinin qiymətləndirilməsi üçün müqayisəli-qarşılaşdırma tədqiqat metodundan istifadə olunmuşdur. Yerli simvolikanın daha dəqiq açıqlanmasına yardımçı olan filoloji şərhlərə, şeirlərdəki poetik dil atributlarını fərqləndirməyə və eyniləşdirməyə imkan verən linqvistik təhlilə də müraciət edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işi Bakı haqqında rus poeziyasının təkcə Azərbaycan deyil, rus ədəbiyyatşünaslığında da sistemli şəkildə araşdırılmasına dair ilk cəhdlərdən biridir. Tədqiqatın orijinallığı və yeniliyi problemin qoyuluşu, materialın seçimi və qiymətləndirilməsinin əsas prinsipləri ilə müəyyənəndirilir. Rus şairlərinin Bakı haqqında şeirlərinin dissertasiyada aparılan filoloji təhlili də əhəmiyyətli dərəcədə yeniliyi ilə fərqlənir.

Rus şairlərinin haqqında danışılan tematikaya həsr etdikləri şeirləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə hərtərəfli təhlil edilir. Bununla da rus şairlərinin Bakı haqqında şeirləri ona etimoloji əlamətlər baxımından yaxın olan «Azərbaycan rus sovet poeziyasında» mövzusunda fərqləndirilmişdir. Digər tərəfdən, daha fərdi və daha dərin olan Bakı tematikası ilə bütövlükdə rus ədəbiyyatında Şərq motivləri arasında dəqiq sərhəd çəkilmişdir.

Bəzi şeirlərdə səslənən bərqərar olmuş sənaye inkişafı və yüksəlişi ilə bəzən kəskin ziddiyyət təşkil edən keçmiş ənənələrin qorunub saxlanması arzusu ədəbiyyatşünaslıqda daha əvvəllər nəzərdən keçirilməmişdi.

Dissertasiyada Bakı haqqında şeirlərə dilin ifadə vasitələrinin daxil edilməsi halları ilk dəfə aşkarlanmış və təhlil edilmiş, bu dil vasitələri təkcə Bakı tematikasında özəl şəkildə istifadə formasında deyil, həm də şairlərin ümumi linqvistik meyilləri ilə əlaqədar nəzərdən keçirilmişdir.

Elmi yeniliyi həm də ondadır ki, Bakı haqqında poeziya rus ədəbi prosesinin ümumi inkişafı ilə vahid tipoloji sırada, onun tərkib hissəsi kimi təhlil edilir.

İşin nəzəri əhəmiyyəti. Ədəbiyyatşünaslıq baxımdan təhlilə ədəbi prosesin müxtəlif dövrlərində Bakı mövzusunun mənimsəyən rus şairlərinin şeirləri cəlb edilmişdir. Bakı haqqında yazan rus şairlərinin əksəriyyəti xarakter və obyektlərə özünəməxsus və orijinal qiymət verirdi. Bu səbəbdən, əsas Şərq motivlərinin müəllifin xarakteri vasitəsilə əks etdirilməsi nəzəri baxımdan müəyyən maraq kəsb edir. Rus şairləri qarşılarına davranışın seçkili qiymətləndirmə sistemində elə xarakterlərin yaradılması vəzifəsini qoymuşdular ki, bunlar həm həyatın Bakı gerçəkliklərinə müəyyən münasibətinin təcəssümü qismində çıxış etsin, həm də bu zaman mücərrədləyə yuvarlanmadan insanların psixologiyasının dərinliklərini əks etdirdirsin. Buradan xarakterlərin yerləşdirilməsinin nəzəri əhəmiyyəti ortaya çıxır ki, bu da, bir tərəfdən, rus şairlərinin yaradıcılıqlarının tarixi dövrdən asılı olaraq, əks dünyagörüşü mövqelərinin toqquşmasını doğurur, digər tərəfdən isə ən mümkün həll axtarışlarını kəskinləşdirir.

Bundan başqa, dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti həm də XX əsrin I yarısı rus şairlərinin Bakı haqqında şeirlərini həmin dövr rus ədəbi prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi, ədəbi fenomen elan etməyə imkan verən elmi əsasın yaradılmasında, poetik bədii sistemdə şəxsiyyət konsepsiyası və qəhrəmanların tipologiyasının işlənib hazırlanmasındadır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti ondadır ki, onun əsas müddəaları Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrinin filologiya fakültələrinin tələbələri üçün ümumi tarixi-ədəbi mühazirə kursları oxunarkən rus şairlərinin yaradıcılığının nəzərdən keçirilməsi prosesində, həmçinin XX əsrin I yarısı rus ədəbiyyatına dair dərslər və dərslər vəsaitlərinin tərtibində istifadə etmək olar.

Bakıya şeir həsr edən hər bir rus şairi bu şəhərin gələcəyini özünəməxsus şəkildə təsəvvür edirdi. Şəhərin gələcəyinə bu poetik baxışlarda iki baxış nəzərə çarpır ki, onların təmsilçilərini şərti və ənənəvi olaraq, arxaistlər və novatorlar kimi fərqləndirmək olar. Arxaistlər Bakının – qədim qala (İçərişəhər) hüdudlarında təmərküzləşən tipik Şərq şəhərinin qorunub saxlanmasını, novatorlar isə tikintidə şəhərin avropalaşmasına, sənaye mər-

kəzinə çevrilməsinə aparıb çıxaran, gələcəkdə şəhərə və onun sakinlərinə, bir tərəfdən, sivilizasiya nemətlərini bəxş edə bilən, digər tərəfdən isə bərqərar olmuş patriarxallığı dağıtmağa qadir olan yenilikləri dəstəkləyirdilər. Hər bir şairin, özəl baxışlarını müdafiə etmək hüququna malik olması ilə razılaşaraq, müəllif tədqiqatda tarixilik prinsipini əldə rəhbər tutaraq, həmin prinsip sayəsində həm arxaistlərin, həm də novatorların mövqelərini rus şairlərinin Bakı mövzusunda müraciəti varisilik ideyasının məntiqi davamı kimi nəzərdən keçirilir.

Müdafiəyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

1. rus şəhər poeziyasının böhran dövrlərində ictimai-tarixi əhəmiyyətinin danılmazlığı;

2. müəllifin yaradıcılıq metodu ilə dünyagörüşü arasındakı ziddiyyətlər sosial sifariş nöqtəyi-nəzərindən ideoloji cəhətdən mühüm, ancaq rus ədəbiyyatı tarixində o qədər də böyük dəyəri olmayan əsərlərin yaradılmasına gətirib çıxarmışdır;

3. rus şairlərinin nəzm əsərlərində XX əsrin birinci yarısında Bakının tarixi və millətin mentaliteti linqvo-mədəni təhlil bölmələrindən biri kimi öz bədii əksini tapmışdır;

4. rus şairlərinin Bakı şeirlərində sosial gerçəkliyi işıqlandırmağa təsir edən tarixi böhran anları öz əksini tapmışdır;

5. Azərbaycanın paytaxtının XX əsrin əvvəllərində rus şəhər və rus oriyental poeziyasında yeri və rolu Bakının poetik dərkinə müxtəlif yanaşmaları açıb göstərir;

6. tematik cəhətdən Azərbaycanın paytaxtına həsr edilmiş şeirlər bir tərəfdən, rus şəhər poeziyasının xarakterik cəhətlərini özündə ehtiva etmişdir, digər tərəfdən isə, rus şairlərinin Bakıya, onun tarixinə münasibətlərini əks etdirmişdir;

7. rus şairlərinin Bakı haqqında şeirləri bədii cəhətdən müxtəlif keyfiyyətli olmasına baxmayaraq, müxtəlif poetik priyomlar tətbiq edilməsi sayəsində poetik obrazların seçilməsi baxımından səmimiyyəti, dəqiqiliyi ilə seçilir ki, bu da ideya ilə birlikdə onlara xüsusi çalar, şərq koloriti verir;

8. Bakı haqqındakı şeirlərdə Azərbaycan sözləri və dini adların işlədilməsi rus şairlərinin azərbaycanlıların öz dillərinə, adətlərinə və dinlərinə həssas münasibətləri və hörmətli yanaşmaları haqqında məlumatlı olduqlarını göstərir;

9. Şərq şeir formalarından istifadə edilməsi rus şairlərinin şeirlərinin Azərbaycan klassik poeziyasına uyğunlaşdırılmasına səbəb olmuşdur.

Tədqiqatın aprobasiyası. Təqdim olunan doktorluq dissertasiyası və onun ayrı-ayrı bölmələri Bakı Dövlət Universitetinin Rus ədəbiyyatı tarixi kafedrasının iclaslarında müzakirə olunmuş və bəyənilmişdir. Bundan başqa, tədqiqatın ayrı-ayrı hissələri dissertantın iştirak və çıxış etdiyi elmi konfranslarda məruzə edilmişdir. Tədqiqatın mövzu ilə bağlı iki monoqrafiya, elmi məqalələr və məruzə tezisləri çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 246 səhifədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

«**Giriş**»də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsədləri, obyekt, predmeti, elmi yeniliyi, metodu, nəzəri və praktik əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, aprobasiyası və strukturu açıqlanır.

I fəsildə – «**XX əsrin ilk iki onilliyində rus poeziyasında Bakı mövzusunun meydana çıxması və bərqərar olması**» - göstərilən dövr rus poeziyasında Bakı mövzusunun mənimsənilməsinin ən önəmli məqamları izlənilmişdir.

Fəsil iki paraqrafdan ibarətdir. «**Bakı inqilaba qədərki rus poeziyasında**» adlanan birinci paraqrafda alim-etnoqraf N.Kotlyarevskinin («Bakı gebrlərinin məbədində»), məşhur simvolist V.Bryusovun («Bakıda» və «Bakı») və eqo-futurizmin banisi İ.Severyaninin («Estland poeziyası» və «Valeri Bryusova») şeirləri təhlil edilir.

Artıq XIX əsrin sonlarında Bakıda neft sənayesinin gur inkişafı müşahidə olunurdu. XIX əsr rus nəsrində neft Bakısının ən parlaq görüntülərini M.Qorki vermişdi. O, Bakıda ilk dəfə 1892-ci ildə olmuş və dörd il sonra müşahidələrini «Nobel qardaşlarının pavilyonu» məqaləsində təqdim etmişdi. Məqalə dövrü mətbuatda neft Bakısı haqqında ilk məlumat verən mənbələrdən biri olmaqla, şübhəsiz, böyük maraq doğurur.

Bakı mövzusunun rus poeziyasının intensiv müraciəti əsasən XX əsrin lap əvvəllərindən başladı. Yeganə istisna N.V.Kotlyarovskinin XIX əsrin sonlarında yazdığı «Bakı gebrlərinin məbədində» şeiridir. Beləliklə, rus poeziyasında Bakı mövzusunun özünəməxsus ilk cığır açan N.V.Kotlyarovski oldu. N.Kotlyarovski peşəkar ədəbiyyatçı deyildi, o, daha çox, alim-etnoqraf idi və gebrlər adlandırılan zərdüştliyə sitayiş edənlərin ziyarət yeri, atəşpərəstlərin Atəşgah məbədinə həsr etdiyi «Bakı gebrlərinin məbədində» şeiri onun birinci və yeganə poetik təcrübəsidir.

V.Bryusovun iki - "Bakıda" (1916) və "Bakı" (1917) şeiri onun poeziyasında xüsusi səhifə təşkil edir. Onlar quruluşuna və üslubun ritminə görə bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. Xronoloji olaraq, birinci şeirdə rəmlər ümumi romantik əhval-ruhiyyə ilə sıx səsleşir. Burada çoxlu xoş ümid və nikbinlik, parlaq və işıqlı rənglər var. Növbəti "Bakı" şeiri əks karakter daşıyır. Rəmzi naxışlanmaya baxmayaraq, romantika itir, bədii rənglər isə, öz növbəsində, birdən qatlaşır, rəng çalarları qaralır, şeir bütünlüklə və nədənsə bir neçə uğursuz rəng alır. Birinci şeirdə əgər "gəmilər axınla sakit yırğalanırsa", ikincidə dalğalar şahə qalxır və gurultu ilə su burulğanına düşür. Bizim fikrimizcə, bu, müəllifin şəhərdəki kəskin dəyişiklikləri və baş verə biləcək faciələri güclü duyumu ilə izah olunur.

Bu paraqrafda əsas diqqət obyektı olan 1900-1917-ci illərdə Bakı – sürətlə artan sənayeyə malik paytaxt şəhəri mövzusu rus poeziyasının görkəmli təmsilçilərinin yaradıcılıqlarında magistral mövzuya çevrildi. Onların əksəriyyəti, bu və ya digər hadisələrə fərdi yanaşmanı saxlamaqla, Şərqlə diyarının ekzotikasını təsvir etməkdən həzz almaqla yanaşı, orijinal yaradıcılıqlarını Bakı ilə sıx əlaqələndirirlər. Beləcə, yeni bir poeziya yaranır ki, onda Şərqlə Qərbin, keçmişlə bugünün, ədəbiyyatla siyasətin, xəyalla gerçəkliyin qovuşması son dərəcə təsirli idi.

I fəslin ikinci paraqrafında – «**Bakı SSRİ-nin yaradılmasına qədərki rus poeziyasında (1917-1922)** – qeyd edilir ki, Bakı mövzusunun rus poeziyasında mənimsənilməsinin yeni mərhələsi iki çevrilişdən – Petroqradda 1917-ci il oktyabr və Bakıda 1920-ci il aprel çevrilişlərindən sonra başlanır. Söhbət həm Rusiyanın, həm də Azərbaycanın sovetləşdirilməsindən gedir.

Əlamətdardır ki, inqilaba qədərki rus şairlərinin Bakı haqqında şeirlərində oxucu iş adamlarının və ya sənayeçilərin müsbət obrazları ilə rastlaşmayacaqdır. Doğrudur, bu şeirlərdə inqilabçı-sosialistlərin ideallaşdırılmış obrazları da yer almamışdır, çünki bu sonuncular, əməkçi adamların qeyri-insani həyat və iş şəraitlərini tənqid etməklə bu şəraiti yaxşılaşdırmaqdan daha çox, müstəsna olaraq siyasi məqsədlər güdürdülər.

Bununla da Bakı haqqında rus poeziyasında mədən fəhlələrinin dəhşətli həyat şəraiti fonunda şəhərdə vüsət alan qanlı mübarizə təsvir edilmişdir. Bakı tematikasına belə yanaşma Azərbaycanın sovetləşdirilməsinə qədər mövcud olmuş, sonradan isə senzura bu qəbildən olan təsvirlərin qarşısını almışdır.

Bu şairlər hesab edirdilər ki, sadə əməkçi insanların ağır həyatını təsvir etməklə öz missiyalarını yerinə yetirmiş olurlar. Həmin şeirlərdə məişət

və əməyin cizgiləri ümumi problematika daxilində o qədər mücərrədləşirdi ki, bəzən gerçəklikdə fəaliyyətin yekun mərhələsinin harada bitdiyini və şəxsi həyatın harada başladığını fərqləndirmək mümkün olmurdu. S.Qorodetskinin «Zığ» şeirinin mətninə diqqət yetirək:

Сырой коридор. С облупившихся стен
Холодные грязные капли текут.
За что же рабочие замкнуты тут,
В бессовестный этот, безвыходный плен?
За низкими, злыми дверьми, как в тюрьме,
Угрюмые камеры. Каменный пол.
И ползают дети...¹²
(Rütubətli dəhliz. Qopub tökülmüş divarlardan
Soyuq çirkli damcılar axır.
Niyə fəhlələr burada dustaq edilib,
Bu vicdansız, çıxılmaz əsirlikdə?
Aлчаq, acıqlı qapılar arxasında, məhbəsdəki kimi,
Qaraqabaq kameralar. Daş döşəmə.
Və döşəmədə körpələr eşələnirlər...)

(Burada və irəlidə sətiri tərcümə bizimdir – R.B.).

Belə bir təsəvvür yaranır ki, sanki paralel dünyaların növbə ilə parlaması, təzahürü baş verir. «Rütubətli dəhliz» və «çıxılmaz əsirlik» - ilk baxışda, əlbəttə, ev, bina deməkdir. Lakin bununla yanaşı, bu həm də neft mədənlərindəki əsarətdir. Döşəmələrində körpələrin eşələndiyi qaraqabaq kameralar isə, şübhəsiz, məişətin təsviri olsa da, «acıqlı qapılar» və «daş döşəmə», əslində, fəhlənin dustaq edildiyi məhbəsə işarədir.

Haqqında danışılan dövrdə Bakı haqqında şeir yazan rus şairləri belə bir prinsipial qiymət verərkən, görünür, bu cür birmənalı müqayisələrin ilkin səbəbləri barədə düşündülər. Onların təsiri şairin, sadəcə, şəhərdə gördüklərinin şeirlə təsvirindən daha dərin idi. Belə görüntülər müxtəlif ədəbi istiqamətlərə mənsub olan şairlərin şeirlərində dəfələrlə təkrarlanmasaydı, misal gətirdiyimiz sətirləri təsadüf, fəhlə və ya kəndli ailələrindən olan kasıb övladlarının ağır taleyinə münasibətdə rus ədəbiyyatında mövcud olmuş çoxəsrlik klassik ənənənin davamı kimi qiymətləndirmək olardı.

Azərbaycan müsəlman dünyasında ilk demokratik dövlət olmuşdur. Ölkəmizə gələn və burada yaşayan rus şairləri də bunu dərk etməyə bilməz-

¹² Городецкий С.М. Стихи. Москва: Советский писатель, 1964, с. 179

di. Onlardan hər biri bu demokratizmi şeirlərində, həmçinin məktub və gündəliklərindəki qeydlərində özünəməxsus şəkildə əks etdirmişdir. Belə ki, Gürcüstanın menşevik hökumətinin 1919-cu ildə ölkədən sürgün etdiyi S.Qorodetski Bakıya məhz ADR hakimiyyəti dönməndə köçmüşdü.

Haqqında danışılan tarixi dövəndə rus şairləri Bakını kəskin təzadlar və bərişməz ziddiyyətlər şəhəri qismində görürdülər. Tarix ədəbiyyatla sıx qovuşmuşdu. Bakı mövzusunun rus şairləri tərəfindən mənimsənilməsinin keyfiyyətcə yeni mərhələsi məhz ADR yaradılması uğrunda qanlı döyüşlərin getdiyi bir dövrdə, yəni 1918-ci ildən başlanır. Doğrudur, bu dövrdə Bakıya həsr olunmuş şeirlərin sayı çox olmasa da, onlar ideya-bədii baxımdan parlaq və səciyyəvi idi.

XX əsrin əvvəlləri Rusiyanın inkişafında mürəkkəb bir zaman, böyük dəyişikliklər, üç inqilab, vətəndaş müharibəsi, ciddi sarsıntılar dövrü idi. Ölkədəki ziddiyyətli hadisələr həm bütövlükdə mədəniyyətin, həm də ədəbiyyatın sonrakı inkişafına təsir göstərdi.

Yeni adların meydana çıxması ilə XX əsrin əvvəlləri rus poeziyasına yeni mövzular və obrazlar daxil olmağa başladı. Ciddi tarixi dəyişikliklər ərəpfəsində olan rus şairləri ətrafda olanları – onların poetik, peyğəmbərənə baxışına tuş gələnləri özünəməxsus şəkildə dərk edirdilər. İndi rus şairlərini, bir tərəfdən, köhnə mənəvi dəyərlərin məhvi, digər tərəfdən isə sivilizasiyanın daha çox iri sənaye mərkəzlərində hiss olunan yüksək inkişaf tempələri maraqlandırırdı. Bu mürəkkəb keçid dövründə rus şairləri Bakıya – Avropa həyat tərzinə istiqamətlənən Şərq şəhərinə xüsusi diqqət yetirirlər.

Gur inkişaf edən neft sənayesinə və mühüm ticarət limanına malik olan Bakı həmin illərdə bütün dünyada böyük maraq doğururdu. Rus şairlərini isə «neftli», «daş tikilili», «qədim qalası olan» şəhər öz ekzotikası, Şərqlə Qərbin orijinal şəkildə qovuşması ilə cəlb edirdi. Rus şairlərinin yenidən sahib olduqları Bakı müxtəlif çox əhatəli, dəqiq, bəzən gözənilməz xüsusiyyətlər doğururdu.

Bakını daha dərinəndən dərk edən rus şairləri bu şəhərin cəzbedici güvəsini anlamağa cəhd göstərirdilər. Bu məsələlər Bakı ilə doğmalaşan, burada yaşayıb-yaradan, təhsil alan bir sıra rus şairlərinin şeirlərində açıq-aşkar müşahidə olunur. Bunlar Bakıda «İncəsənət» jurnalının nəşrinə başlayan, sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra isə AzROST-da işləyən S.Qorodetski («Sabunçu» və «Zığ» şeirlərinin müəllifi), aclıq illərində Rusiyanı tərk edərək, ADR hökumətinin dəvəti ilə Bakı Dövlət Universitetində tədris və elmi-tədqiqat fəaliyyətilə məşğul olmaq üçün Bakıya köçən V.İvanov («Zığ» şeirinin müəllifi), bir neçə il Bakıda yaşayaraq, KavROST-da

işləmiş yenilikçi şair V.Xlebnikov («B. Bakıdan Bombeyə qədər» və «Tağıyevin şəhərində» şeirlərinin müəllifi) idi. Onların hər birinin Bakıya şeirlər həsr etmək üçün özəl səbəbi vardı.

Dissertasiyanın «**Bakı 1920-ci illər və 1930-cu illərin birinci yarısı rus poeziyasında**» adlanan **II fəsl**i də iki paragrafdan ibarətdir. Birinci paragrafda – «**Bakı 1922-1929-cu illər rus poeziyasında**» - rus şairlərinin 1922-ci ildə SSRİ-nin yaranmasından sonrakı ilk illərdə yazdıqları şeirlər təhlil edilir.

Bu prosesin təməli S.Kovalevskinin artıq 1923-cü ildə çap olunan «Bakı» şeiri ilə qoyulur. Şeir məqsədli obrazın və forma yaradıcılığının mənə üzərində üstünlüyünü təsbit edir. Belə ki, S.Kovalevskinin şeirinin əsas ideyası – səciyyəvi «oyun izinin» əks etdirilməsi səslər və təqlidi sözlər pərdəsi arxasında «gizlənilir». O zaman həmin fikir heç də yeni deyildi və quru yerdə yaranmamışdı. Sözlərin təhrifi, əksər hallarda, sintaktik təməlin pozulması və süjetin əsasına musiqili sözlərin və ya təqlidi səslərin daxil edilməsi hesabına baş verirdi.

Bu şeir oxucu tərəfindən qavranılma üçün o qədər çətindir ki, onun kütləvi oxucuya deyil, tarix və ya coğrafiya üzrə mütəxəssislərə ünvanlandığı təsəvvürü yaranır. Məsələn, qeyri-məntiqi şəkildə Xarəzm (Orta Asiyada qədim dövlət), Girkan (Lənkəran yaxınlığında ərazi, iri qoruq), Pont (ellinlərin Pont dövləti) və Sarmat (Şərq köçəri tayfalarının birliyi) sadalanır.

Rus poeziyasının Bakı mövzusunun yiyələnməsinə lermontovşunas V.Manuylov da müəyyən töhfə vermişdir. Qeyd edək ki, V.Manuylov öz şeirlərini uzun illər çap etdirməmişdir. Uzun bir ömür sürərək, o, «Müxtəlif illərin şeirləri (1921-1983)» adlanan yeganə poetik toplusunu 1984-cü ildə çap etdirmişdir. Topluya 1922-ci ilin apreli ilə 1925-ci ilin fevralı arasında, müəllifin Bakı Dövlət Universitetinin tələbəsi olduğu dövrdə yazılan və Bakıya həsr edilən beş şeiri də daxildir. V.Manuylovun Bakı haqqında şeirlərində («Bakı qalasında», «Küçələrlə», «Səhər», «Bakıya» və «Bakı») romantik və realist motivlərin qovuşması hiss olunur.

Bu şeirlərdə V.Manuylov fakt və ya hadisənin təsviri priyomları, müqayisələr, tutuşdurmalar və ya bənzətmələr, fəhlələrin neft hasil etməsi prosesinin poetikləşdirilməsi, kompozisiya üsullarının bütün palitrasından istifadə, gördüklərini müxtəlif rakurslar və çalarlarla açıqlamaq vasitəsilə Bakının həyatındakı önəmli məqamları təcəssüm etdirmiş, şəhərin tarixi simasını uğurla və dəqiq yaratmağa nail olmuşdur. Bu şeirlərdə V.Manuylov urbanizasiya elementlərini məharətlə canlandıran şair kimi

çıxış edir. Onu Bakının qədim və ayrılmaz hissəsi olan, memarlığı ilə heyran qoyan və cəlb edən İçərişəhərin nəğməkarı adlandırmaq olar.

«Bakı qalasında» şeirində müəllif bildirir ki, Bakı üç aləmin – Şərq, rus və Qərb dünyalarının qəribə bir qovuşuğudur:

Былое здесь неизгладимо
Россия, Запад и Восток
Переплелись нерасторжимо
В один причудливый клубок.¹³
(Keçmiş burada unudulmazdır,
Rusiya, Qərb və Şərq
Ayrılmaz şəkildə bir- birinə sarmaşib,
Bir qəribə yumaq kimi).

Qeyri-adi, paradoksal görünən belə bir hökm şəhər peyzajının detallarına, həyat tərzinə xas olan incəliklərə əsaslanır.

V.Manuylovun gen-bol istifadə etdiyi parlaq Şərq əlamətlərinin arxasında insan əlinin yaratdıqlarının zirvəsi – Qız qalası durur. O, Bakını çoxəsrlik dəyərlərin qoruyucusu kimi görürdü. Müəllifin onları Rusiya və Qərbin məşhur tikililəri ilə müqayisə etməyə haqqı vardı. Onun Bakının müxtəlif ölkələrin mədəniyyətlərinin qovuşduğu məkan olmasını bəyan etməsi də elə buradan qaynaqlanırdı.

Qeyd edək ki, Bakı haqqında yazan rus şairləri arasında bu mövzuya analogi yanaşması olanlar kifayət qədər çox idi. Həqiqətən, M.Vasilçenko, İ.Arakçiyev, A.Jarov, V.Kamenski, A.Adalis, V.Luqovskoy da romantik və realist motivləri belə qəribə şəkildə qovuşduraraq, sələflərinin yaratdıqları poetik nümunələrdə rast gəlinən mövzular sintez edirdilər.

Bakı haqqında şeir müəllifi olan rus şairləri arasında bu şəhərə «Stansı», «Əlvida, Bakı», «İran nəğmələri» lirik silsiləsini və «26-lar haqqında ballada» kimi əsərlər həsr etmiş S.Yesenin xüsusi yer tutur. Məlumdur ki, 1924-1925-ci illərdə şair bir neçə dəfə Bakıya səfər etmişdi. Şair şəxsi sakitliyi naminə Bakıda uzun müddət qalmağa can atırdı, çünki ona elə gəlirdi ki, bu şəhərlə qırılmaz bağlılığı var, bütün varlığı ilə ona bağlıdır.

Yalnız Bakıda yeni tikintilərin səs-küyü altında şair belə bir qəti nəticəyə gəldi ki, ali məhəbbəti bilik və tərəqqi ilə əxlaqi mütləqliyin kateqoriyaları qismində qovuşdurmaq mümkündür.

¹³ Мануйлов В.А. Стихи разных лет (1921-1983). Ленинград: Просвещение, 1984, с.25

Onun məşhur «İran nəğmələri» silsiləsini təşkil edən on beş şeirdən səkkizi məhz burada, Bakı ətrafında yazılmışdır.

Məlumatı olmayan oxucuya elə gələ bilər ki, bakılı şairə T.Veçorka Bakı haqqında yazmış digər rus şairləri qədər məşhur deyil. Lakin T.Veçorkanın yaradıcılığı, məsələn, S.Yeseninin yaradıcılığı qədər dəbdə olmasa da, o, gümüş əsrin ən parlaq rus şairələrindən biri sayılır.

Şairənin «Qəlbin üçdən biri» kitabına daxil etdiyi «Bakı» şeiri müəllifin əslən bakılı olması haqqında səmimi etirafı ilə başlanır:

Облака, шершавые как бязь,
Опускаются, края дождем опрыскав.
Город нефтяных железных обелисков
Говорят, что здесь я родилась...¹⁴
(Bez kimi nahamar buludlar
Enir, kənarlara yağış səpərək.
Dəmir neft qüllələri şəhəri,
Deyirlər, burada doğulmuşam mən).

Şeirdə T.Veçorka Bakı peyzajının mütləq atributunu – onun hər yerdən görünən məşhur neft buruqlarını obrazlı şəkildə tərənnüm edir. Rus şairlərinin Bakı haqqında şeirlərinə xas olan poetik ənənəyə görə, buruqların ardınca şəhərin tarixi rəmzi – möhtəşəm, inşa tarixi məhəbbət və ya siyasi xarakterli çoxsaylı əfsanələrə rəvac verən Qız qalası gəlir. T.Veçorkanın şeirində 1920-ci illərin sonundakı Bakının – keçmişlə müasirliyin qovuşduğu məkanın heyvətəməz gözəl təsviri yaradılmışdır.

Bununla əlaqədar, fikrimizcə, V.Mayakovskinin «Bakı» şeirinin əsas ideyası ilə analogi qarşılaşdırma maraqlıdır. İnqilabın carçısı olan bu şair Bakıda yaşaması da, sovet şairlərinin ustadı qismində kütləvi çıxışlar etmək və yerli proletar şairlərlə görüşlər keçirmək üçün 1923 və 1927-ci illərdə iki dəfə şəhərimizə gəlmişdi. Bu səfərlərin nəticəsi Bakıya həsr edilmiş iki şeir oldu. İkisi də «Bakı» adlandırılan bu şeirlər, müvafiq olaraq, 1923 və 1927-ci illərdə yazılmışdır. Şeirlərdə şairin müasiri olduğu dövrdə neftin həyat üçün əhəmiyyəti haqqında fikir aydın ifadəsini tapmışdır.

Təxmin etmək olar ki, V.Mayakovskinin Bakı mövzusunda müraciət etməsi onun futurizmə, meydana çıxması üçün həm də şəhər mühitinə borclu olan ədəbi cərəyana mənsub olması ilə bağlı idi.

¹⁴ Вечорка (Толстая) Т.В. Треть души. Москва: Красная пресня, 1927, с. 20

V.Mayakovski poeziyasının səciyyəvi cəhəti «sənayeləşdirmə sahəsində addımların» respublikanın hakim dairələrinin əsas ideoloji xətti ilə bağlılıqdır ki, bu da haqqında danışılan əsərlərin leytmotivini təşkil edir.

Bakının nəzərdən keçirilən təsvirləri o qədər də məşhur olmayan və daha az tanınan müəlliflərin əsərləri ilə bir çox cəhətdən səsləşir. Belə ki, patriarxal təməllərə əsaslanan Bakı ilə bakılılara neft hasilatının vəd etdiyi yeni həyata can atma arasındakı dilemma D.Brodskinin 1927-ci ildə çap olunan «Bakı» şeirində də təsvir edilmişdir. Bu əsərin lirik qəhrəmanı Bakını və onun yaxınlığındakı Suraxanı dolaşır və görür ki, payız yağışlarından və «alov saçan günəşin» dağıtdığı yolları, «yağlı mazut gölməçələri» və «yellənən boruları» olan şəhərdə «sivilizasiya qılgıncıları» məğrur-məğrur addımlamaqdadır. D.Brodskinin fikrincə, sənayeləşdirmə Şərq şəhərinin və şəhəratrafinin görünüşünü tamamilə dəyişmişdir.

Alayarımcıq tikilmiş fəhlə komaları və insan əli dəyməmiş əraziləri olan köhnə Bakını neft buruqları ilə müqayisə edən müəllif, son nəticədə, onun fərəhli və səadət dolu perspektivləri barədə xəyallara dalır.

Bakının sənayeləşdirilməsi mərhələləri M.Yurinin («Bakı-Tiflis», «Köhnə Bakı»), G.Stroqanovun («İlyič buxtası»), M.Gerasimovun («Bakı»), İ.Araqçiyevin («Bakı»), V.Yasenevin («Dərbənd-Bakı») və Q.Veselkovun («Bakı haqqında») şeirlərində də əksini tapmışdır.

Sadalanın şairlərin hamısı Bakının sənayeləşdirilməsinin geniş panoramını yaratmışlar. Nümunə üçün G.Stroqanovun həcmcə böyük olan «İlyič buxtası» (1928) şeirini nəzərdən keçirək. G.Stroqanovun bu şeiri həcminə görə Bakıya həsr olunan digər şeirlərdən fərqlənir və bu baxımdan, onlardan üstündür. Fikrimizcə, «ağsaçlı Xəzərə» rus şairlərinin böyük diqqət obyektində ikili münasibəti – mülayim və lirik, həm də sərt və üsyankar – məhz bu əsərdən qaynaqlanır. G.Stroqanov dənizdəki fırtınanı ustalıqla təsvir edərək, onu sərt çalarla əks etdirir:

Над морем шум. Над морем брызги.

Рокочет пенный прибор.

(Dənizin üzərində gurultu. Dənizin üzərində su zərrələri.

Köpüklü ləpədyən uğuldayır).

Eyni zamanda, sahil və orada layihələndirilən, inşa edilən və hərəkətdə olanların hamısı Xəzərin bir hissəsini onun əlindən alır:

Стальное войско ждёт приказа –

Завоевать морской редут.

Настанет час. Все вышки разом
На море приступом пойдут.¹⁵
(Polad ordu əmr gözləyir –
Dəniz istehkamını ələ keçirmək.
Vaxt yetişəcək. Bütün buruqlar birdən
Dənizə həmlə edəcək).

Beləliklə, burada təkcə insan əməyi ümumiləşdirilmiş sxem şəklində alqışlanmır, həm də sosial baxımdan önəmli material müəllifin bakılıların qəhrəman əməllərinə ünvanlanan ehtiraslı lirik monoloqu vasitəsilə təcəssüm etdirilmişdir.

«İlyiç buxtası» şeirində G.Stroqanov öz adından bəyan edir: «перестроить старый город // Задумал гордый человек» («köhnə şəhəri yenidən qurmaq // xəyalına düşüb, məğrur insan»).

Şairin fikrincə, sənayeləşdirmə dəmir, polad və beton deməkdir. Onlara lirik gözəllik və hətta özünəməxsus cazibə çaları aşılanır, çünki G.Stroqanov əmindir ki, belə olan halda, evlərdə işıq da, su anbarlarında turbinlər də, deməli, ailədə tam rifah da olacaq.

II fəslin «**Bakı 1930-1934-cü illər rus poeziyasında**» adlanan ikinci paragrafında Bakı haqqında SSRİ Yazıçılar İttifaqının yaradılması ərafəsində yazılmış şeirlər təhlil edilir. Söhbət A.Jarovun («Neft şəhəri»), İ.Molçanovun («Salam, Bakı!»), V.Kamenskinin («Şərqi qapısı») və B.Kornilovun («Xəzər dənizində yırgalanma», «Abşeron yarımadası», «Bakı», «Bakının işğalı») şeirlərindən gedir.

Sadalanan şeirlərdə bütün «zərbəçi neft buruqlarının» yekdilliklə haray çəkməsinin möhtəşəm görüntüsü yaradılır. Bu, 1930-cu illər Bakısının tarixində bir dönüş anından – köhnə həyatın yox olması və yenisinin bərqərar olması, paytaxtın sənayeləşdirilməsinin yeni mərhələsinin vəsfindən xəbər verir.

Rus poeziyasında Bakı mövzusunun mənimsənilməsinə V.Kamenski və B.Kornilovun töhfəsi xüsusi maraq doğurur. Yuxarıda adları çəkilən şeirlərdə bu şairlər Bakı mövzusunun özünəməxsus şəkildə işıqlandıran kifayət qədər orijinal müəlliflər qismində müşahidə olunurlar. Belə ki, V.Kamenskinin «Bakı» şeiri qeyri-maddi aləmə aid predmetlərin canlandırılması ilə diqqət çəkir. Müəllifin şeirin əvvəlində cinasla dediyi kimi,

¹⁵ Строганов Г. Мои стихи. Баку: Азгосизд, 1928, с. 25.

«salamları Bakı sahillərinə sancaraq», gündəlik həyatdakı rəşadət nümunələrini əməyin əsl simfoniyasına çevirir:

Восторженно смотрю
На рощи вышек
И слышу там симфонию в строю,
И вот готов весь
Творческий излишек
Влить в общую
Мазутную струю.¹⁶
(Şövqlə seyr edirəm
Buruqlar meşəsini
Və orada eşidirəm səflərdəki simfoniyanı.
Artıq mən də hazıram
Bütün yaradıcı ehtirasımı
Qoşum ümumi
Mazut axınına).

Lakin hətta elmi araşdırma deyil, kiçik bir poetik şeir səviyyəsində sübutlar təqdim olunması məntiqinə görə, bu «əmək simfoniyasının» ibarət olduğu daxili komponentlərin göstərilməsi zəruridir. Dəlillərin təqdim olunması yolunu tutduğumuz halda, bu şeirdə əsas fikir qismində yerini insanın tutduğu neft fontanı metaforu çıxış edir. Əlamətdardır ki, şeirdə V.Kamenski əməyin «Bakı simfoniyasını» təşkil edən «musiqi alətlərinin ifasının» kənar və passiv müşahidəçisi kimi deyil, neftçilərin təntənəli yürüşünün bilavasitə qismində çıxış edir. Bu metafor şərti olsa da, o, fikrimizcə, rus şairin vətəndaşlıq mövqeyini aydın və əsaslı şəkildə sübuta yetirir. Onun bədii dünyagörüşündə «neft sətirlənmiş çaylarla axır», «atəşi olmayan şair» isə özü ilə başqa peşə sahibi olan insanlara «biabırçı fəlakət» gətirən insan kimidir. «Bakı simfoniyasını» temperament və hislərin tüğyanı olmadan yaradan müəllif incəsənət aləminin böyük və şərəfli dəstəsinin müqabilidir. Beləcə, «Bakı» şeirində neft buruqlarının və fəvvarələrinin canlandırılması ilə şair və poeziya mövzusu inkişaf etdirilir. Fikrimizcə, burada poetik ilhamın kifayəti qədər mürəkkəb obrazı meydana çıxır ki, haqqında danışılan halda, V.Kamenski onu şəxsiyyəti bütövləşdirən və yüksəldən möhtəşəm qüvvə kimi dərk edir.

¹⁶ Каменский В.В. Стихи о Закавказье. Тифлис: Закгиз, 1932, с. 6.

Səciyyəvidir ki, rus şairlərinin Bakıya həsr olunmuş bəzi şeirlərində rus ədəbiyyatı tarixində artıq bayağılaşmış belə bir müddəə də təsdiqedicə şəkildə səslənir ki, «inqilab gəmisindən» fəhlələrin əməyi ilə birbaşa və bilavasitə bağlı olmayan istənilən incəsənət xaric edilməlidir. «Lüzumsuz sənətdən» qurtulmaq şüarına rəğmən, fəhlənin bakılıların əsas məqsədinə – neft hasilatına mane olanlara «vaxtı olmadığını» hesab edən B.Kornilov da bu ehkamdan xali deyil:

Нам некогда
Любить Шопена
И забывать
Любовною тоской.¹⁷
(Vaxtımız yoxdur
Şopeni sevməyə,
Və sevgi xiffətilə
Ulaşmağa).

Bir çox hallarda Bakı fəlsəfi mülahizələrdən və ya siyasətdən uzaq olan geniş düşüncələrə sövq edirdi. Romantik ştamlara meyilli olan B.Kornilov üçün də dincəlmək və dinclik məkanı sahilyanı körpüdür. Təhlil belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, Bakıya həsr etdiyi dörd şeirdə müəllif Bakı mövzusunda fərqli şəkildə yanaşmışdır. «Xəzər dənizində yırğalanma» şeiri tipik romantik əsər olduğu halda, «Abşeron yarımadası» məişət və novellik məzmunların qarışdığı ibrətamiz hekayətdir. «Bakı» şeiri sanki oxucunu sosialist sənaye mühitinə qovuşdurur. «Bakının işğalı» şeiri şəhərin tarixi keçmişindən bəhs edərək, təsvir olunanları siyasi çalqlarla təqdim edir.

B.Kornilovun iddiasına görə, Abşeron yarımadası insanların yaşaması və məskunlaşması üçün xoşagələm bir yerdir. Burada «qöyərtə məişətə qovuşanda» və sakinlər «çay içəndə» ağır zəhmətdən sonra dincəlmək olar. Burada hətta zaman da sanki dayanır, bədii ədəbiyyatda təsvir edildiyi kimi, saatlar zəng çalır, «yırğalanaraq və hiçqıraraq sürünür // sanki gəmilər kimi suda xışıldayaraq» («ползут, качаясь и икая // будто кораблики, по воде шурша»). Abşeron haqqında hekayəti «suitilərin şən oyunu» tamamlayır. Bir sözlə, şair yarımada da elə maraqlı yerlər aşkar edir, elə isti və

¹⁷ Корнилов Б.П. Стихотворения и поэмы. Москва-Ленинград: Советский писатель, 1966, с. 109.

qonaqpərvər qarşılama ilə rastlaşır ki, bu şeir-rəvayətdə parlaq düşüncələr və xoş təəssürlərə qapılır.

B.Kornilova görə, Bakı fəhləsi heç də təbiətən qeyri-adi gücə və qibtə edilməli inadkarlıq və əməksevərliyə malik adi insan deyil. Şairin açıqladığı kimi, o, «bütün respublikaları, hər kəsi və hamını qidalandıran və dolandıran...». Bakı gücü və qüdrəti bütün Sovet İttifaqına sirayət edən tükənməz qan damarı qismində təsvir edilir.

Belə bir möhtəşəm görüntünün nəticəsi kimi, «bütün zərbəçi neft buruqları» birgə haray çəkir. Bu, XX əsrin otuzuncu illəri Bakısının tarixində dönüş nöqtəsinə dəlalət edir.

Yuxarıda adları çəkilən şeirlər ümumbəşəri-tarixi önəmə malik hadisələrin sürətli gedişatını da, həm müəlliflərin özlərinin, həm də lirik qəhrəmanların daxili aləminin gərgin psixoloji durumunu da təcəssüm etdirmişdir. Şairlərin bizə çatan tərcümeyi-hal faktlarını izləyərkən məlum olur ki, onlardan bəziləri Bakıya təsadüfən səfər edir, bəziləri buradan keçib gedib, bəziləri bura ezam olunub və i.a. Lakin şəhərin gündəlik əzmkar əməyi onların diqqətini cəlb etmiş və şeirlər ənənəvi yol qeydləri janrında formalaşmışdır.

Beləliklə, tam əsaslandırılmış şəkildə iddia edə bilərik ki, XX əsrin ilk otuz beş ili ərzində rus poeziyasında Bakı mövzusu kifayət qədər məhsuldar olmaqla, dolğun bir ömür sürmüş, parallel olaraq, müxtəlif tarixi yönümə malik məsələlər palitrasına üzvi şəkildə nüfuz etmişdir.

«Bakı müharibə ərəfəsi, müharibə və müharibədən sonrakı dövrlər rus poeziyasında» adlanan **III fəslində** rus şairlərinin Bakı haqqında 1935-1950-ci illərdə yaratdıqları şeirlər təhlil edilir.

Birinci paragrafda – **«Bakı 1935-1940-cı illər rus poeziyasında»** - qeyd edilir ki, yeni yaradılan və günbəgün möhkəmlənən ölkəyə elə qəhrəmanlar lazım idi ki, onların parlaq ideallar naminə fədakar mübarizəsi və qəhrəmanlıqla həlak olmaları zəhmətkeşlər üçün örnək olsun. Ucsuz-bucaqsız ölkənin hər yerində onların şərəfinə tələsik abidələr qoyulur, adlısanlı sənət ustaları onlara bədii və sənədli əsərlər həsr edir, onlar yeni ölkənin rəmzinə çevrilirdilər. Bunlar, milli mənsubiyyətindən və harada yaşamalarından asılı olmayaraq, bütün sovet insanları üçün eyni dərəcədə əziz olan qəhrəmanlar idi. Məhz bunun sayəsində rus şairlərinin Bakı haqqında şeirlərində üzdənirəq 26 Bakı komissarı mövzusu meydana çıxdı və bu mövzu V.Mayakovski, S.Yesenin, N.Aseyev, S.Kirsanovun yaradıcılıqlarında əksini tapdı.

XXI əsrin hər ötən ili bizi həmin inqilabi dəyişikliklərdən daha da uzaqlaşdırır. O dövr sovet Azərbaycanının təşəkkülünün erkən mərhələsində olduğu bir dövr idi. Lakin tarixi faktlar amansızdır: onlar mücərrədliyi, təxminiliyi qəbul etmədiyindən, indi artıq olub keçənlər kimi qəbul edilir. Təbii ki, bütövlükdə rus ədəbiyyatında, o cümlədən də Bakı haqqında rus poeziyasında sosialist realizminin ideallarının təcəssümü zamanı yalnız pozitiv hallar deyil, neqativ məqamlar da yer almışdı. Aydınır ki, XX əsrin ilk üç onilliyində həm ədəbi qəhrəmanların davranışının, həm də şəraitin təsviri də daxil olmaqla, bədii materialın müəyyən hissəsi heç də həmişə obyektiv deyildi. Bu, ilk növbədə, təkcə nəsrə yox, poeziyaya da ehtiva edən məlum «sosial sifarişlərlə» əlaqədar idi. Müraciət etdiyimiz mövzu ilə əlaqədar o da əlamətdardır ki, haqqında danışılan tarixi dövrdə Bakı haqqında şeirlərdə romantik qəhrəmanlıq, neftçilərin gündəlik əmək həyatının, fəhlə əməyinin vəsfi, sinfi mübarizənin təsviri kimi səciyyəvi cəhətlər aydın təzahür edirdi. Belə bir birlik heç də təsadüfi yaranmamışdı: o illərin Bakıya həsr olunmuş rus poeziyasının üzvi tərkib hissəsinə çevrilən romantikası real hadisələrin mənasını və pafosunu, şeirlərini yaratdıqları dövrdə onların müəlliflərinin taleyüklü saydıqları dəyişiklikləri çatdırmaqda yardımçı olurdu.

Sonrakı illərdə rus şairləri əmin oldular ki, sosialist realizmi prinsipləri yaradıcılıq yarışında məhz o səbəbdən üstüdürlər ki, dünyaya «novator» baxışla zənginləşdirilən bu metod obyektiv bədii tipikləşdirmə üçün ölçüyə gəlməyən dərəcədə daha geniş imkanlar yaradırdı. Eyni zamanda, o, şairlərə əməyin ümumi görüntüsünü nəinki parlaq və bilavasitə, həm də ictimai dəyişikliklərin psixoloji mahiyyətinə daha dərinə nüfuz etməklə yaratmaq imkanı verirdi. Bu zaman bizim belə bir faktın üstündən sükutla keçməyə ixtiyarımız yoxdur ki, Bakı haqqında şeirlərin müəllifi olan bəzi rus şairləri poeziyaya təkrarsız Şərqi koloriti gətirir, əsərlərini başqa millətlərə məxsus naxışlarla bəzəyirdilər.

1934-cü ilin avqust ayında M.Qorkinin başçılıq etdiyi Sovet Yazıçıları İttifaqı yaradıldı. Yeni yaradılan ittifaqın qərarı ilə, digər respublikalar kimi, Azərbaycana da şair-tərcüməçilərdən ibarət böyük bir qrup ezam edildi və onların qarşısına mühüm vəzifə qoyuldu – sovet respublikalarının yerli xalqlarının folklor və ədəbiyyat nümunələrini rus dilinə çevirmək.

Bakıya gələn rus şairlərinə tərcümələr üzərində yaradıcı şəkildə işləmək üçün lazım olan hər cür şərait yaradıldı ki, bu da onların əksəriyyətinin şəhərlə, demək olar ki, doğma yaşamağına səbəb oldu. Həmin şairlər Azərbaycan folkloru və çoxəsrlik klassik ədəbiyyatının çoxsaylı nümunələrini

rus dilinə uğurla çevirməklə yanaşı, Bakıya şeirlər həsr etməklə orijinal yaradıcılıqlarında Azərbaycan tematikasına da yiyələnirdilər. Məsələn, şair-tərcüməçilər V.Luqovskoy, A.Adalis, P.Antakolski, M.Aliqer, N.Aseyev, P.Paņçenko, Y.Dolmatovski Bakını sevmiş və bu sevgi onların şeirlərində əksini tapmışdır. Bu tərcüməçilərin möhtəşəm əməyi sayəsində artıq 1938-ci ildə hələ Bakıya səfərdən də əvvəl məşhur şair olan V.Luqovskoyun redaktəsi ilə «Azərbaycan poeziyası antalogiyası» işıq üzü gördü.

V.Luqovskoy Bakı haqqında iki – «Qurd qarısı» və «Bakı! Bakı!» şeirlərinin müəllifidir. Bakının adı türk mifologiyası ilə bağlı olan girişlə-rindən birindən götürülən «Qurd qarısı» şeirində «möhtəşəm atəşfəşanlıq» metaforası oxucunun diqqətini cəlb etməyə bilməz:

И зарычало нутро земли,
грянул глубокий гром,
От биллионов свистящих брызг
стало темно кругом.¹⁸
(Yerin təki nərə çəkdi,
Göy dəhşətlə guruldadır,
Milyonlarla fişıldayan damcılardan
Ətraf zülmətə büründü).

Əlamətdardır ki, təhlil olunan şeirlər silsiləsində sosialist realizminin yuxarıda göstərilən əsas prinsip və dəyərlərinin qorunub saxlanması və genişləndirilməsi axarında bu şeirdə «birinci skripka» qismində daim xalq çıxış edir. Bu səbəbdən də V.Luqovskoy Bakı neftçilərini fərdiləşdirmədən, lakin vahid bir ruh yüksəkliyi ilə təsvir etmişdi:

Камни круша,
вгрызается бур
вглубь первозданных пород.
В землю,
которой владеет
мой неукротимый народ.¹⁹
(Daşları dağıdaraq,
Balta qədim suxurları
Didib-dağdır).

¹⁸ Луговской В.А. Собрание сочинений. В 3-х т. Т. 2. Москва: Художественная литература, 1971, с. 49.

¹⁹ Yənə orada.

Mənim ram olmayan
Xalqımın sahib olduğu
Torpağı dəlidir).

V.Luqovskoyun Bakı haqqında iki şeirində əks olunan ümumi ideyaları bir yerə toplasaq, ilk növbədə vurğulamaq lazımdır ki, bu şeirlərdə təkrarsız canlı və səmimi atmosfer yer almışdır. «Neft fəvvarəsi» və «möhtəşəm atəşfəşanlıq» metaforları heç də qeyri-maddi rəmzlər, quru və çılpaq abstraksiya komponentlərinə malik mücərrəd sxem yox, bu dövrün böyük əhəmiyyətə malik bədii hadisəsidir ki, bu zaman detallar və konkret dəyər cizgiləri, son nəticədə, bütöv və realist obraz kəsb edir. Axı, Bakıda rus şairləri möhtəşəm ictimai kataklizmin – sosialist inqilabının nəticələrini əyani şəkildə müşahidə edə bilirdilər. Əslində, tarixin yeni dönəminin görünməmiş gerçəkliyi yeni intensiv bədii axtarışlar da tələb edirdi. Bu, onların gözləri önündə baş verən və hadisələrin möhtəşəmliyinin adekvat təəcəssümü üçün zəruri idi. Həmin dövrdə rus şairləri qarşısında duran vəzifə Bakıda baş verənləri həqiqətəuyğun şəkildə əks etdirmək idi.

V.Luqovskoyun «Bakı! Bakı!» şeirində artıq prinsipcə başqa mövzular açıqlanır. Müəllifin vəsf etdiyi Bakı şəhəri Şərqi qüdrətli qalası, onun böyük dünyaya «qapısı» qismində təəcəssüm olunur. Şair Şərqi paytaxtı elan etdiyi məğrur və boyun əyməyən şəhərin gözəlliyini ifadə etmək üçün xüsusi çalarlar tapır. Bakı – «külək notlarındakı musiqi», cavabını gələcək nəsillərin əsrlərlə axtarmalı olduqları «gündoğar ölkələrin sirri», «ecazkar yuxu» və «Şərqi bələdçisidir».

Azərbaycana ezam olunan adları yuxarıda çəkilən şair-tərcüməçilər arasında yaradıcılıq baxımdan ən məhsuldarı Bakıya altı şeir («Bakı şeirləri», «Azərbaycandakı dostlara», «Bakı şeiri», «Durnalar», «Bakı» və «Ayrılıq») həsr etmiş A.Adalis oldu. Qeyri-milli mühitə düşən, özü üçün yeni olan etnosu öyrənməyə başlayan A.Adalis onunla doğmalaşdı.

1934-cü ildə A.Adalis Bakıya məhəbbətinin səmimi eitrafının təməlinə çevrilən «Bakı şeirləri»ni yazdı. Bakıya həsr olunmuş birinci şeirində A.Adalis «əfsanələr aşıqinə» çevrilmiş, təəcəssüatlarını təzəcə gördükləri və yaşadıklarının birbaşa təsiri altında qələmə alır.

«Azərbaycandakı dostlara» şeiri beynəlmiləçilik mövzusunu inkişaf etdirir. Bakıdakı beynəlmiləçilikdən danışarkən, şairə oxucuların diqqətini müxtəlif millətlərə mənsub insanların bir magistral yolu olduğunu göstərir – birlik və həmrəylik.

A.Adalis bəkililərin psixologiyasına o dərəcədə nüfuz edə bilmişdi ki, ən əhəmiyyətsiz detallara da diqqət yetirirdi. Bunlar həm Şərqi məişət əşya-

ları, həm geyim, həm milli musiqi alətləri idi və hamısı birliyin amillərinə çevrilirdi.

Sosialist realizmi metodunun ideallarının təcəssümü baxımından şairənin «Bakı şeirlərində» istehsalat mövzusu mütləq sevgi, məhəbbət mövzusunda üstün olmalı idi. Məhz bu səbəbdən, coşqun təxəyyül və dünyəvi məsələlərdən təcrid olsa da, A. Adalisin qəhrəmanı yaxınlıqda – Bakıda və ya şəhər ətrafında xalqın real, onun uydurmadiğı həyatının qaynadığını da unutmur. Xatırladaq ki, bu şeir məhz sənayeləşdirmənin geniş vüsət aldığı dövrdə yazılmışdır. Həmin hadisələrin əks-sədası A. Adalis şeirinə üzvi şəkildə daxil olmuşdur.

A. Adalisin Bakı haqqında ən böyük maraq doğuran şeiri «Durnalar» şeiridir. Şeirin adı nəinki Şərq, xüsusən də Azərbaycan poeziyası sədəvrlərinin mərkəzi və ən sevimli obrazlarının birindən xəbər verir, həm də prinsipial baxımdan, üslub və düşüncə tərzinə görə uyğun gəlir. Bəs, A. Adalisin durnaları hansı lirik nəğməni oxuyurdular? Dünyada sülh və dinclik carçısı olan köçəri quşlar mütəmadi olaraq müəllifə ötüb-keçən gəncliyi xatırladırlar. Müəllif çox maraqlı bir yaradıcı priyom tapmışdır – durnalar onun gözdiyi yerləri dolaşırlar. O, Bakının ən pünhan yerlərini gəzir, oxucularla təəssüratlarını bölüşür və bu zaman yerini öz poetik personajları ilə dəyişir:

Сквозь серебряный дождь вы летите на юг, журавли!
Что могли вы узнать на беспмятном птичьем веку?
Как мне вам рассказать о жемчужине мира – Баку?²⁰
(Gümüşi yağışı yararaq, cənuba uçursunuz, durnalar!
Yadda qalmayan quş həyatında nə öyrənə bilərsiniz?
Sizə dünyanın incisi – Bakı haqqında necə söz açım?).

A. Adalisin orijinal düşüncəsinə görə, xoş xəbəri, adətən, Şərq poeziyasında olduğu kimi, durnalar gətirmir, müəllif özü sanki onların təbii instinktlərini idarə edir. «O, вдохните воздух Баку, о, вдохните его, журавли!» («Bakının havasını udun, udun onu, durnalar!»). Söhbət insanın havada süzmək, qanadlara sahib olaraq, uçmaq, azad, sərbəst olmaq və buxovları atmaq kimi əbədi və obrazlı istəyindən gedir.

A. Adalisin bəzi şeirlərinin üslubunun Azərbaycan klassik poeziyasına uyğun olduğu, fikrimizcə, xüsusi maraq doğurur. Şairə Azərbaycan poeziyasında məşhur olan gəraylı formasından özünün Bakı haqqında şeirlərinin

²⁰ Адалис А.Е. Братство. Москва: Гослитиздат, 1937, с. 35.

bir neçəsində istifadəyə cəhd etdi. Gəraylının xüsusiyyətlərini dərindən əxz edən A.Adalis, sonralar ondan uzaqlaşaraq «Azərbaycandakı dostlara» və «Durnalar» adlı şeirlərində oxşar forma yaradır.

A.Adalis üçün Bakı yaradıcılıq gücünün tətbiq nöqtəsi, onun imkanlarının meyarı, ağır gündəlik həyatda əldə olunan qadın səadəti haqqında arzuların mərkəzi oldu.

Bakıya həsr olunmuş üç şeirin müəllifi P.Antakolski çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatı ilə dərindən tanış idi, tərcümələrində onun nümunələrinə son dərəcə qayğı və diqqətlə yanaşırdı.

«Bakı» şeirində (1937) o, özünün həyatı devizini obrazlı şəkildə əks etdirdi – «Keçmişlə yox, bugünlə və gələcəklə yaşa!». Bu şeirdə müəllif oxuculara öz tərcümeyi-halının bir hissəsini açıqladı. Demə, o, çox yerlərdə olubmuş («Həyatımda çox şeylər görmüşəm»). «Neva çayı üzərindəki» sevimli şəhər həmişə onu qayıtmağa cəlb etsə də, Bakıya səfər etdikdən sonra o, şair üçün o qədər də cazibədar deyil. İndi artıq onu Bakı cəlb edir. Həmin ideya P.Antakolskinin Bakıya həsr etdiyi və müxtəlif illərdə yazdığı sonrakı iki şeirini – «Bakıda səhər» və «Bakı» (1950) – da müşayiət edir. Bunlarda müəllif daha çox Bakıya səfərinin məqsədinin təsvirinə deyil, gələcək nəsillərə yeni yaşayış yeri seçiminin əsaslandırılması ilə üz tutmağa üstünlük verir.

«Bakı» şeirində (1937) qeyd edildiyi kimi, insanı müşayiət edən qüسسə və kədəri dağıtmağa həmişə hazır olan xalq nəğməkarları – aşıqlar var. Yeri gəlmişkən, onlar təkcə tez-tez evlərin qonağı olmurlar. P.Antakolskiyə görə, Azərbaycan millətinin mentaliteti Bakının müxtəlif guşələrində nəğmə söyləmək adət-ənənəsinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. Gerçək şəkildə hər tərəfdən mahnı səslənir və «mehriban şəhərimizi» tərk edən müəllif xatırlayır: «где-то за синью туманов // Ржанье коней и хрипенье зурны» («hardasa duman arxasında // At kişnərtisi və zurnanın səsi»).

Beləliklə, «Bakı «silsiləsi»nin üç şeirində P.Antakolski «musiqi alətləri tarixinin kiçik muzeyi»nin görüntüsünü yaratmağa, istedadlı xalq nəğməkarları haqqında söz açmağa nail olmuşdur.

Azərbaycana rus ədəblərinin bir qrupu ilə birlikdə ezam olunan şairə M.Aliger ölkənin paytaxtına «Bakı» şeirini həsr edir və burada Bakı ilə ayrılığın onun ürəyinə ağır yük olduğunu qeyd edir. «Burada körfəz yanındakı hər bir daş», müəllifin dəqiq vurğuladığı kimi, şəhərin, bütövlükdə respublikanın tarixidir.

Lakin M. Aliger həm doğulduğu və yaradıcılıqla məşğul olduğu şəhər-
lə, həm də onun üçün qısa müddət ərzində belə «aydın, sevimli və doğma
olan» Bakı ilə «eyni tale və məhəbbətlə nəfəs alır». Şairə «iki vətəni» bir-
birindən ayırmağa qadir deyil, axı, o, «iki od arasında» deyil. Burada
tamamilə başqa hislər, şövlər və istəklər yer almışdır.

1930-cu illərdə sovet şairlərinin əhəmiyyətli hissəsi həmin dövrdə
şeyrlərini dəbdə olan sosialist realizmi metodunun ehkamlarını əldə rəhbər
tutaraq yazırdı. Belə şairlərdən biri də «Bakı» şeirinin (1936) müəllifi
G. Kreytan idi. Müəllif fraqmentlər kimi kompozisiya komponentlərinin
proqram izahını versə də, bu şeiri ayrı-ayrı parçalar kimi nəzərdən keçir-
mək lazım deyil. Bu, müxtəlif səpkili mətn parçalarının birləşdirilməsi olan
kollaj da deyil. Əksinə, misralar axarla bir-birini izləyir və materialın
açıqlanma ardıcılığında hətta «kiçik poemanı» xatırladır. Diqqəti belə bir
bədi detail cəlb edir: şairin nəbzi şəhər sakinləri ilə birgə vurur. Bununla
ürək döyüntüsü birbaşa baxılıqların eynitipli əhval-ruhiyyəsi ilə qarşılaşdırılır.
Beləliklə, maddi və qeyri-maddi aləmin pulsu eynidir. Bizim torpaqda
misralar isə heç də qısamüddətli səfərin «fraqmeniar izini» yaratmaq lazım
gəldiyindən deyil, özəl və ehtiraslı istəkdən doğur.

Şair «yorğan-döşəkdən duraraq», sübh çağı «pəncərənin qarşısında
durur», səhər dumanında «uca ulduz zirvəsinin solduğunu» müşahidə edir.
Müəllif «neft buruqlarının işıqlarının» onun qarşısında necə möhtəşəm şə-
kildə meydana çıxdığını təsvir edir. Dəniz körpüsündəki basırıqda da, dənizdə
və ya quruda da – hər yerdə müəllif ürəyinin çağırışı ilə səsləşən
əzmkar əməklə rastlaşır. Bu qəbildən olan qarşılaşdırmalar sosialist realizmi
metoduna real şəkildə müvafiq idi. İnsanın iradəsi və hislərinin 1930-cu
illərdəki gündəlik əməyə və məişət gerçəkliklərinə aidiyyəti motivləri
əzmlə, qəhrəmanlıqla işləməyin məntiqi əksi idi. Belə bir yanaşmanın nəti-
cəsi kimi, müəllifin şərhinə görə, yalnız gecə yarısı baxılıqlara «dinclik, sa-
kitlik və səssizlik» gətirir. Lakin yuxarıda qeyd olunduğu kimi, şair bəzən
«həssas gecədə» də oyaq qalır. Bütün varlığı ilə yeni günü və yeni əmək
xarıqlarını gözləyir.

Bu, Bakı haqqında şeyrlərdə sosialist realizmi ideallarının təcəssümü-
nün mühüm göstəricisidir. İnsanlar işləməkdən bezmir, bundan şad olurlar
və o, rus şairini əmək qələbələrini vəsf etməyə ruhlandırır.

Bakıya şeir həsr edən şairlər arasında «Bakı» şeirinin (1938) müəllifi
olan və elə ilk sətirlərdən bu şəhərə sevgisini etiraf etməklə, onu gördüyü
başqa şəhərlərdən fərqləndirən L. Oşaninin də adı var.

L.Oşanın üçün Bakı, ilk növbədə, proletar şəhəri, sənaye mərkəzidir. Bakıda şairin diqqətini nə çoxsaylı qədim abidələr, nə Şərq naxışları, nə də dənizkanarı bulvarın təkrarsız görünüşü cəlb etmir. L.Oşanini yalnız o maraqlandırır ki, şəhər «qüvvətlənir, möhkəm tikilir // Ondan yaşıllığın, dənizin, neftin, qumun qoxusu gəlir // Xəzər də çırpılır sahillərinə».

1930-cu illərdə rus şairlərinin Bakıya həsr etdikləri şeirlərin icmalını yekunlaşdıraraq qeyd edək ki, rus poeziyasının Bakı mövzusunı mənimsəməsi baxımından, bu, həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətcə ən məhsuldar dövr idi. Məhz 1930-cu illərdə rus şairləri Bakıya həsr olunan şeirlərdə real gerçəkliyin bədii, o cümlədən poetik əsərdə canlandırılmasının səciyyəvi vasitələrindən yararlanmağa başladılar.

Birinci paragrafda təhlil olunan şeirlər əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müəlliflərin gözü önündə Bakı hissi predmetlik aləmi kimi yer almışdı. Fikrimizcə, Bakı neftçiləri haqqında lirik hekayətlərin əksəriyyətinin əyaniliyi onların, əksər hallarda, məhz təsirli təbiətə malik olduğuna aydın dəlalət edir. Burada Bakı fəhlə sinfinin gündəlik əmək qəhrəmanlığı, rus şairlərinə qəhrəmanlarının dərin həyəcanını, onların gündəlik düşüncələrini oxuculara çatdırmaqda yardımçı olan lirik xətt də ifadəsini tapmışdır.

«Bakı 1941-1950-ci illər rus poeziyasında» adlı ikinci paragrafda təhlilin predmetini müharibə illərində və müharibədən sonrakı dövrdə yazılan şeirlər təşkil edir.

Təxmin etmək olardı ki, qırxıncı illərdə rus poeziyasında Bakı mövzusunə tələbat daha da böyük olacaqdı. Lakin belə olmadı. Səbəb isə Böyük Vətən müharibəsi idi.

1940-cı illərdə Bakı haqqında şeirlər silsiləsinə yalnız bir şeir – S.Şipaçyovun «Suraxanıda» şeirinin əlavə olunması faktını da elə məhz hər yanda bərqərar olmuş təlaş durumu ilə izah etmək mümkündür.

S.Şipaçyov bu şeiri hələ məşhur şair olmadığı illərdə yazmışdı. Həcmcə böyük olmayan, lakin məzmun baxımından təsirli olan bu əsər rus şairlərinin Bakı haqqında çoxsaylı şeirlərindən, ilk növbədə, müəllifin kiçik həcmdə – cəmi səkkiz sətirdə lirik qəhrəmanın geoloq qızla məhəbbət hissinə rəvac verən təsadüfi görüşünün romantikasını Bakı ətrafının məişət gerçəklikləri ilə birləşdirməyi bacarmasıdır. Bakıya şeirlər ithaf etmiş digər rus şairlərindən fərqli olaraq, S.Şipaçyov burada yolüstü, çox qısa bir müddət olsa da, Bakı ətrafında gəzərkən «təpədən təpəyə, buruqdan buruğa dolaşır», yaddaşında qızın siması həkk olunur. Romantik və realist motivləri əlaqələndirməklə, S.Şipaçyov oxucusuna belə bir həqiqəti çatdırma bilmişdir

ki, bəzən hətta ötəri görüşlər də insanın qəlbində elə dərin iz qoyur ki, bu, uzun sürən və yaxın münasibətlərdə heç də həmişə müşahidə edlimir.

Rus şairlərinin Bakı haqqında şeirlərinin önəmli xüsusiyyəti əməkçi insanın taleyi və həyatı mübarizəsinin arxasında dövrün əsas çarpışmalarını görməyi və onları bədii şəkildə əks etdirməyi bacarmalarıdır. Bu, Böyük Vətən müharibəsinə həsr olunmuş əsərlərə xüsusilə xasdır. Qeyd edək ki, Bakı haqqında müharibə ərəfəsində yazılan şeirlərdə yer alan romantik çalarlar müharibə dövrünə aid şeirlərdə, təbii ki, tamamilə yox olur. Qələbə məhz arxa cəbhədə yaranır, buradan sovet qoşunlarına zəruri kömək çatdırılırdı. Müharibə və müharibədən sonrakı dövr Bakı haqqında şeir yazan rus şairləri bunu əyani şəkildə görür və aydın dərk edirdilər. Həqiqətən, S.İvanovun «Gecə Bakısı», Y.Blaqovun «Bakı şəhərindən», İ.Oratovskinin «Salam, Bakı!», P.Pançenkonun «Bakı haqqında nəğmə», A.Plavnikin «Bakılı», M.Lukoninin «Bakıda» şeirlərində zəhmətkeşlərin arxa cəbhədəki ağır əməyindən real şəkildə bəhs edilir. Səciyyəvidir ki, adları çəkilən şairlər ya özləri Vətən müharibəsi cəbhələrində vuruşmuş, ya da həm müharibə, həm də müharibədən sonrakı illərdə ölkəyə duruş gətirmək və qalib gəlməkdə yardım göstərən Bakıya səfər etmişdilər.

Bu şeirlər dilinin parlaq və rəngarəng bədii ifadə vasitələri ilə zəngin olmaları, həmçinin fərdi kompozisiya xüsusiyyətləri ilə fərqlənilirlər.

Rus poeziyasında Bakı mövzusunun inkişafına bakılı adlandırıla bilən S.İvanov və A.Plavnik kimi şairlər önəmli töhfə vermişlər.

S.İvanov cəbhədə həlak oldu. Şairin faciəli ölümündən sonra Bakıda onun «Seçilmiş əsərləri» çapdan çıxdı (1943) və doğma şəhərə həsr etdiyi «Gecə Bakısı» adlı yeganə şeiri də bu kitaba daxil edilmişdi.

Şeirin məzmununun təhlili belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, o, müharibənin ilk günlərində, müəllif cəbhədə döyüşən ordu sıralarına çağırıldıqdan əvvəl yazılmışdır. Bakılıların var qüvvələri ilə cəbhəyə kömək etmələrinin təsviri müəllifin özünün şəxsi təşəbbüsüdür.

Şeirdə belə bir detal diqqəti cəlb edir: S.İvanov heç nəyi konkretləşdirmir, halbuki müharibə dövrü Rusiya şəhərlərinin həyatı haqqında xarakteroloji poeziyada biz dəfələrlə dəqiq vaxt və ya silah növünün göstərilməsinin şahidi ola bilirik. Məlumdur ki, Berlin üzərinə uçan təyyarələr Bakıdan göndərilən yanacaq ilə işləyirdilər. Bu səbəbdən də o, artıq konkretləşməyə və coşğunluğa qapılmadan bir faktı açıqlayır – texniki yağlar istehsal edən Bakı mədənləri, son nəticədə, Berlinin ələ keçirilməsinə yardımçı oldu.

Lakin qələbə təkcə təyyarələrin köməyi ilə əldə olunmur, bunun üçün bütün döyüş texnikasından istifadə edilir. S.İvanov bütün sovet oxucularını

əmin edir ki, bu da Bakıdakı arxa cəbhənin köməyi ilə baş verir. Odur ki, «neftlə səməyə qalxan təyyarələr» haqqındakı abzasdan dərhal sonra Bakıdan göndərilən bütün avadanlıq və silahlar haqqında bənd gəlir. S.İvanovun «Gecə Bakısı» şeiri digər şeirlərindən fərqlənir, çünki yalnız burada müharibə dövründə şəhər sakinlərinin gündəlik həyatı və məşəqqətləri təsvir edilmişdir.

Müharibədən sonrakı Bakıya daha çox rus şairləri şeir həsr etmişdir. A.Plavnik Azərbaycan paytaxtının tarixinin bu dövrünü «Bakılı» şeirində tərənnüm edir.

A.Plavnik Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatı sahəsində məlumatlı idi. Buna onun «Bakılı» şeiri ilə tanış olmaqla əmin olmaq mümkündür. Şeirin baş qəhrəmanı şairin «doğma şəhərimin» «vicdanı və başçısı» adlandırdığı bir Bakı neftçisidir. Sovet ədəbiyyatında münafişsizlik nəzəriyyəsinin hökmran olduğu 1946-1949-cu illərə aid edilən bu şeirdə A.Plavnik Azərbaycan neftçilərinin Xəzər dənizinin dərinliklərinə sahib olmaları prosesinin ilk dövrünün parlaq təsvirini verir. «Bakılı» şeirində A.Plavnik nəinki Bakının gündəlik əmək həyatını əks etdirir, həm də o zaman sovet ədəbiyyatında hökm sürən münafişsizlik qanunlarından məharətlə uzaqlaşaraq, istehsalat tematikasına, sosialist realizmi metodunun tələb etdiyi kimi, urbanist motivlər daxil edir. Bütün bu istehsalat tematikasının mərkəzi də fəhlə insandır – bakılı, qazmaçı, neftçi.

Şair qeyd edir ki, sanballı əmək stajına malik bu insanın əməyinin nəticələri hər yerdə görünür. Bir qədər mübaliğəyə yol verərək, A.Plavnik yazır ki, Bakıda bu əməksevər insanın ayağının dəymədiyi bir dənə də olsun yaşayış evi qalmayıb.

Beləliklə, söhbət müharibədən sonrakı dövrdə neftçinin nüfuzunun qaldırılmasından gedir. Mübaliğə üsulundan istifadə edərək, şair deyir ki, təbiət özü də onu eşidir, dinləyir və tabe olur. Sanki neft onun möhkəm addımını, cəsarətli yerişini və səsinə eşidir və bu səbəbdən «özü dərinlikdən çıxarılmasını istəyir».

Lakin bu şeirin zahiri sadəliyi oxucuda peşəkarlığın belə bir akmeoloji səviyyəsinin insana heç də dərhal nəsib olmaması barədə əminlik yaradır. Bu, yeni, müharibədən sonrakı dövrün fəhləsinin, müharibənin dağıtdığı xalq təsərrüfatının bərpası üçün var gücü ilə işləyən insanın əsl bədii obrazıdır. Bu obraz və onun əməlləri Bakı haqqında rus şəhər poeziyasını qalib gəlmiş xalq üçün səciyyəvi olan ümumi eýforiya atmosferi ilə tamamladı. A.Plavnikin bakılı neftçisi bir fəhlə kimi etməyə borclu olduğundan da artığını edir, o, yer üzündə sülh və insanların səadəti barədə düşünür.

Bakı haqqında Böyük Vətən müharibəsi mövzulu rus poeziyasında müəllifin fərdi dəst-xəttini parlaq şəkildə açıqlayan, ənənələrin varisliyinə, rus ədəbiyyatında tematik səsləşməyə dəlalət edən bir şeir var. Söhbət Y.Blaqovun «Bakı şəhərindən» şeirindən gedir ki, onun orijinallığı rus poeziyasında ilk dəfə Bakıdan olan sırası döyüşçü müxtəlif cəbhələrdə – Moskva ətrafında, Volqa sahillərində, Stalinqradda, Moldovada, «məğlub edilmiş Berlində» vuruşarkən hər yerdə «mən əslən Qafqazdan // Bakı şəhərindənəm» deyə bəyan etməsindədir.

Nəqərat kimi dörd dəfə təkrarlanan bu ifadə yalnız məna çalarları dəyişməklə, mərkəzi deyimə çevrilir. Həm müəllifə öz poetik yeniliklərini, həm də yaradıcı xassəli ədəbi reminessensiyaları nümayiş etdirməyə imkan verən bütün əsər buna əsaslanır.

Qəhrəmana ad qoymaq heç də çətin olmasa da, onun adı yoxdur. Bizə elə gəlir ki, müəllif bunu bilərəkdən etmişdir. Realist əsərdə tipikləşdirmə milli səciyyəvi cizgilərin fərqləndirildiyi hallarda zəruridir. Lakin Y.Blaqov beynəlmiləlçi Bakıdan olan bakılının proobrazını yaradır və onun yerində, şübhəsiz, istənilən başqa bir əsgər ola bilərdi. O məhz haradan olması ilə fəxr edir, xarakterinin bütün digər təzahürləri ilə isə rus əsgərlərindən heç nə ilə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənmir.

Rus şairlərinin Bakı haqqında Böyük Vətən müharibəsi və müharibədən sonrakı quruculuq dövründə yaratdıqları şeirlər ön cəbhənin və onun üçün çalışan arxa cəbhənin problemlərinin əks etdirilməsilə zəngindir. Yeni bədii təsvir vasitələri axtarışında Bakı haqqında şeirlərin müəllifləri bu problemin hərtərəfli açıqlanması üçün zəruri olan estetik prinsipləri öz qüvvə və istedadları çərçivəsində gerçəkləşdirməyə can atırdılar. Həmin vasitələrə əsaslanan müharibə və müharibədən sonrakı dövr şairləri demək olar ki, özünəməxsus bədii inqilab edirdilər. Onun mahiyyəti xalq içərisindən çıxan, əməkçiləri təmsil edən insanın daxili aləminin təhlilindən ibarət idi. Rus şairləri fərdiliyi kütlədən ayırırdılar. Şübhəsiz, adi insanlardan ibarət toplum bütövlükdə XX əsrin I yarısı rus ədəbiyyatı üçün heç də yenilik deyildi, çoxsaylı bakılı neftçi obrazları da müəyyən estetik dəyərə malikdir. Bununla belə, bədii obrazın fərdiləşdirilməsi, sosialist realizmi ədəbiyyatında tipikləşdirmə hadisəsi ilə qovuşaraq, mənəvi-əxlaqi münasibətlər sahəsində tədqiqatçıların və oxucuların diqqətini cəlb edir. Bu, onunla əlaqədardır ki, haqqında danışılan fərdiləşdirmə xalq içindən çıxan insanın mənəvi və tarixi yaşamının bütün mürəkkəbliyinin açılması üçün psixoloji səviyyədə inkişaf etmiş bir pillədir.

Qeyd edildiyi kimi, müharibədən sonrakı 5 il ərzində – 1946-cı ildən 1950-ci ilədək Bakıya həsr olunmuş şeirlərin sayı o qədər də çox olmasa da, onlar bədiilik-sənədlilik baxımından ədəbiyyatşünaslıq təhlili üçün, şübhəsiz, maraq doğurur.

Həm siyasi, həm də iqtisadi baxımdan belə bir mürəkkəb durumda pessimizmə qapılmaq olmazdı. Mədəniyyət və ədəbiyyat xadimləri qarşısında ölkənin ağır durumu haqqında istənilən şayiənin qarşısını almaq, xalq kütlələrinin şüuruna tək-cə sabahkı deyil, indiki günə də əminlik aşılamaq vəzifəsi qoyulmuşdu. Bu incəliyi müharibədən sonrakı dövrün Bakıya şeirlər həsr edən rus şairləri də həssaslıqla duymuşdular. Söhbət, ilk növbədə, Azərbaycanın rus şairi, 1947-ci ildə müəllifin özünün müharibə dövründə topladığı təcrübəni ehtiva edən «Salam, Bakı!» şeirini yazan İ.Oratovskidən gedir. Şeir tərcümeyi-hal səciyyəlidir. Buradan oxucuya məlum olur ki, müəllif Bakı sakinidir və dar küçələri ilə dolaşmağı xoşladığı müharibədən əvvəlki şəhəri yaxşı xatırlayır.

Həyatının ən yadda qalan təəssüratlarını ona məhz şairin «Günəş şəhəri» adlandırdığı doğma şəhər bəxş etmişdir. İ.Oratovski Bakıdakı həyatını taleyin müharibədəki igidliyə və mərdliyə görə göstərilən ehtiramla müqayisə oluna bilən töhfəsi sayır.

Xalq nəğməkarları, aşıqlar – həm bəstəkar, həm ifaçılar, Azərbaycanın minnezinger və rapsodları heç də, sadəcə, böyük sənətin özünəməxsus canlı «ornamenti», «əlavəsi» yox, şəhərlilərin həyat tərzinin ayrılmaz hissəsi idi. Əlamətdardır ki, İ.Oratovski buna diqqət yetirsə də, Azərbaycan musiqisi haqqında düşüncələrdən kəskin şəkildə sərt, hərbi gerçəkliyin bədii təsvirinə keçir.

Daha sonra İ.Oratovski müharibə dövrünün məşəqqətlərini təsvir edir. Sıravı döyüşçü, özünün dediyi kimi, «adi yağlayıcı fəhlə, sənin sağ cinah əsgərin», cəbhədə olarkən və müharibənin bitməsini arzulayarkən tez-tez Bakı ilə yeni görüşünü təsəvvür edir. Həmin vaxta qədər şəhərin qismən dəyişəcəyini anlayan şair onu görmək istəyir və bunun üçün, səmimi etiraf etdiyi kimi, müharibə dövrünün bütün məşəqqətlərinə dözməyə hazırdır.

İ.Oratovskinin şeiri Bakının şərəfinə sağlıqla bitir. Bu, həmvətənlərinə dərin rəğbət bəsləyən bakılı şairin tamamilə məntiqi müəllif qənaətidir.

«Salam, Bakı!» şeirində İ.Oratovski həm Bakıya aid subyektiv arzu və yaşamlarını, həm də bakılıların ənənəvi həyat tərzini poetik şəkildə əks etdirmişdir. Oxucu Bakıda doğulan insanın doğma şəhərinə qarşı bu hislərinin səmim övlad sevgisindən irəli gəldiyini hiss edir.

Bakını ardıcıl şəkildə vəsf edənlərdən və Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğatçısı olanlardan biri də müharibədən sonra Bakıya ezam edilən şair-tərcüməçi P.Pançenko oldu.

P.Pançenko məqalələrində dəfələrlə Azərbaycanı bir övlad məhəbbətilə sevdini açıqlasa da, respublikanın paytaxtına yalnız bir şeir – «Bakı haqqında nəğmə» şeirini həsr etmişdir. Bu şeir oxucu diqqətini onunla cəlb edir ki, bir tərəfdən, Bakının Dağüstü parkdan açılan panoramının özünəməxsus gözəlliyini düzgün və parlaq şəkildə canlandırır, digər tərəfdən, Bakı zəhmətkeşlərinə himn kimi səslənir. Şeirdə «geniş çöllərdəki qazma buruqlarından», dəniz neft yataqlarının mənimsənilməsindən («Xəzər dalgalarını yararaq»), Bakının uzaqlara yayılan şöhrətindən («Quruda, səmada və dənizdə // Dostlar səndən danışirlar») söz açılır.

Bakının müharibədən sonrakı bərpası ilə şair M.Lukonin də rastlaşmışdı. Bakıya gəldikdən sonra o, özünün etirafına görə, «əsl əmək poeziyası axtarışında» şəhəri dolaşmağa yollandı. Bütün bunlar haqqında M.Lukoninin «Bakıda» şeirində bəhs edilir. Müəllif «Azərbaycanın necə bayram etməsi barədə çox şey oxusa da» («səhərdən bayrama gedirəm, xalçalar döşəyərək»), bununla belə, əvvəlki «tənbəl şeirinə» lənət oxuyur. Tezliklə bayramlar yerini ona tam sahib kəsilən əmək poeziyasına verir.

Bundan sonra şeirdə həmin mövzu mərkəzi yer tutur və təhkiyənin bütün ikinci dərəcəli xətləri bu və ya digər şəkildə ona meyillənir. Əlamətdar haldır ki, yenilikçi xarakterli macərə-novella janr forması yaranır, çünki o, əvvəlki bütün dövrlərdə Bakı haqqında poeziyaya məlum deyildi. Müəllif-qəhrəman Bakının gözəlliyinə o dərəcədə aludə olur ki, bir müddət səfərinin məqsədini və ümumiyyətlə, özünün peşə vəzifələrini unudur.

Bakının bihüşədici havası, vətəninə görə bilmədiyi orta əsrlərə aid memarlıq abidələri M.Lukoninin orijinal ideyasına görə, onun başına «oyun gətirir». Poetik təxəyyül qeyri-adi şəkildə 1946-1950-ci illər Bakısının sərt gerçəkliklərinə «qovuşur». Rus şairinin hər şeyi öyrənmək həvəsi yerli evlər idarəsi rəisində təbii şübhələr doğurur. Beləcə, fəhlə qüvvəsinin tətbiqinin axtarış nöqtəsi motivli xatirələr mətninə belletristika fəal şəkildə daxil olur. Burada subyektiv və obyektiv başlanğıcların özünəməxsus, lakin şeirin əsas ideyasını ümumi cərgədən kənarlaşdırmayan sintezi baş verir. M.Lukoninin şeiri kifayət qədər orijinal, poeziyadan daha çox, nəsr əsərinə uyğun gələn sxem üzrə qurulmuşdur. Şeirin bütün mətnini müşayitə edən ironiya fəlsəfi-optimist səpkidə tamamlanır və bunun sayəsində gəlmə müxbir müharibədən sonrakı Bakıda nədən yazmaq mümkün olduğunu və lazım gəldiyini anlayır.

Təhlil olunan şeirlər belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, müharibədən sonrakı Bakı rus şairləri qarşısında poetik xəyalların gündəlik həyatın sərt gerçəkliyi ilə qəribə şəkildə çulğalaşdığı hissi predmet aləmi kimi canlandı. Neftçilərin gündəlik həyatının lirik təsvirlərindən doğan təəssüratların əyaniliyi və parlaqlığı zəhmətkeşlərin qəhrəmanlığını əks etdirir. Nəzərdən keçirilən şeirlərdə müəlliflər qəhrəmanlarının kəskin yaşamlarını cürətlə canlandırır, onların düşüncələrini, arzu və istəklərini çatdırırdılar. Onları öz qəhrəmanlarının taleyində səmimi şəkildə maraqlı olmaları birləşdirir. Bu, həmin şairlərin sənətin yüksək ideyalılığını dərk etmələri, qələmləri ilə ideallara xidmət etməyə can atmaları və bu zaman Bakı sakinlərinin geniş kütləsinə maksimum yaxın olmaq, ədəbiyyatda realizmin artıq müharibədən sonra müəyyənləşən və əsas estetik dəyərlərin müdafiəsi ilə harmoniya təşkil edənlərlə bağlıdır. Ayrı-ayrı mövzuların və bədii formaların məharətlə mənimsənilməsi, poetik dilin demokratikləşməsi, Bakının ictimai həyatına şeirlərlə müdaxilə etməklə bağlı coşqun ehtiras, onların heyrətamiz şəkildə dəyişməsinə yardımçı olur. Məhz bu, müharibə və müharibədən sonrakı dövrdə rus şairlərinin Bakı haqqında şeirlərini XX əsrin II yarısı rus şəhər poeziyası üçün xarakterik olan müsbət dəyişikliklərin sələfləri kimi səciyyələndirməyə imkan verir.

Dissertasiyanın **nəticəsində** tədqiqatın yekunlarının xülasəsi və ümumiləşdirmələr təqdim olunur. Burada rus poeziyasında Bakı mövzusunun gələcək tədqiqatlarının perspektivləri də müəyyənləşdirilir. Rus şairlərinin XX əsrin I yarısında Bakı haqqında yazdıqları və dissertasiyada təhlilə cəlb olunan 66 şeir mövzu baxımından çeşidli əsərlər qatıdır. Bu, rus poeziyasında Bakı mövzusunun yarım əsrlik tarixi mənimsənilməsinin geniş panoramını açmağa imkan vermişdir.

Bakı mövzusunun mənimsənilməsi ədəbi materialın xüsusiyyətlərinin araşdırılması ilə səciyyələnidir. Dissertasiyadan görüldüyü kimi, rus şairlərinin – müxtəlif ədəbi cərəyanların təmsilçilərinin qələmindən çıxan şeirləri bədii baxımdan eyni dərəcədə dəyərli deyildi. Lakin onlar hislərin səmimiyyəti, saflığı, poetik obrazlar seçiminin dəqiqliyi ilə fərqlənirdi. Yeni anlam kəsb edərək, ənənəvi nominasiyalar və rəmlər Bakının təkrarsız obrazını yaratmışdır.

Mövzu baxımından Azərbaycan paytaxtına ünvanlanan bu şeirlər, bir tərəfdən, rus şəhər poeziyasına xas olan səciyyəvi xüsusiyyətləri ehtiva etmiş, digər tərəfdən isə rus şairlərinin Bakıya, Azərbaycana, onun tarixi, mədəniyyəti və xalqına münasibətini əks etdirmişdir.

Bakı mövzusunun rus poeziyasında XX əsrin I yarısından başlanan mənimsənilməsi sonrakı dövrlərdə də uğurla davam etmişdir. Belə ki, XX əsrin II yarısı rus şairləri sələflərinin cəsarətli və orijinal təşəbbüslərini davam etdirərək, onların toxunduqları mövzuları genişləndirmiş, dərinləşdirmiş və inkişaf etdirmişlər.

Azərbaycan filologiyası elmində bu istiqamətdə araşdırmalara yalnız indi müraciət olunur və bu səbəbdən də istənilən yeni tapıntılar son dərəcə maraqlı, nəzəri baxımdan dəyərli və perspektivli ola bilər.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıda adları çəkilən çap əsərlərində əks olunmuşdur:

1. Любимейший из городов. Монография. Bakı: Mütərcim, 2011, 151 c.
2. Художественное освоение Баку русскими поэтами первой половины XX века. Монография. Баку: Мутарджим, 2017, 118 с.
3. Символистское мировидение в стихотворениях о Баку // Вопросы тюркологии. Махачкала: ДГУ, 2009, №4, s.166-171.
4. Бакинские страницы творчества Валерия Брюсова // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2009, №4 (70), s.163-165.
5. Художественный перевод и процесс взаимного познания литератур // Конференция «Русский язык и литература в современном Азербайджане». Баку: БГУ, 2009, с.17-18.
6. Баку и «картины мрачного ада» в русской городской поэзии первой четверти XX века // Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı, №1, 2010, s.26-32.
7. Старый и новый Баку в русской поэзии первой половины XX века // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2010, № 3 (74), s.163-166.
8. Тема Великой Отечественной войны в русской поэзии о Баку // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2010, №4 (75), s.191-194.
9. Световые краски в бакинских стихотворениях русских поэтов // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2011, №1 (77), s. 156-159.
10. Сергей Есенин и его малый «бакинский цикл» // «Вопросы тюркологии». Махачкала: ДГУ, 2011, №7, s.95-100.
11. Проблема «двоемирия» в стихах русских поэтов о Баку // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, №2, 2011, с.104-109.

12. Идеализация Баку в стихотворениях русских поэтов второй четверти двадцатого столетия // Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı, №2, 2011, s.26-32.

13. Трудовой Баку в стихотворениях русских поэтов / “Azərbaycan filologiyasının aktual problemləri” mövzusunda elmi-nəzəri konfrans. Bakı, 18-19 may 2011, s. 497-506.

14. Баку в стихотворениях русских поэтов первой половины 20 столетия // Azərbaycan Dillər Universitetin Elmi Xəbərləri. Bakı, №4, 2011, s.196-203.

15. Своеобразие синтаксиса стихотворений русских поэтов о Баку. Динамика эволюции человеческого интеллекта, этико-эстетического восприятия мира и художественного творчества // Материалы XIII Международной научно-практической конференции (Киев, Лондон, 10-14 ноября 2011) Одесса, с. 80-82.

16. Баку в стихотворениях А.Адалис // Научная мысль Кавказа. Журнал Северо-Кавказского научного центра высшей школы ЮФУ, №1 (69) 2012, Ростов, с. 127-132.

17. Баку в стихотворениях русских поэтов Азербайджана // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, 2012, №1, с. 142-147.

18. Баку в поэзии Владимира Луговского // Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. Казань, №1, 2012, с. 126-129.

19. Баку в поэзии Павла Антокольского // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. Москва, №2, 2012, с. 236-240.

20. Бакинская нефть в поэзии В.Маяковского // Azərbaycan filologiyasının aktual problemləri. Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika elmi-nəzəri konfrans. Bakı, 17-18 may 2012, s. 503-511.

21. Баку в стихотворениях В.А.Мануйлова // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. Москва, №5, 2013, s. 227-231.

22. Лже-патриотизм в стихах русских поэтов о Баку // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, №3, 2013, s. 188-193.

23. Городская тема в русской поэзии первой половины двадцатого века (на материале стихов о Баку) // *Filologiya məsələləri. AMEA Əlyazmalar İnstitutun toplusu*, №5, 2014, s. 296-301.

24. Баку в творчестве русских поэтов послевоенного периода // *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: BDU, 2015, №3, s. 245-248.

25. Азербайджан в дореволюционном творчестве русских поэтов // *Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri*. Gəncə, 2015, №3, s. 144-149.

26. Баку в русской поэзии сороковых годов прошлого столетия // *Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук*. Баку: Мутарджим, №4, 2016, s. 194-200.

27. Русская поэзия о Баку в послереволюционный период (1917-1922 годы) // *Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук*. Баку: Мутарджим, №1, 2017, s.187-194.

28. Азербайджанская ментальность в русской поэзии о Баку // *Filologiyanın aktual problemləri. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş Respublika elmi-nəzəri konfransı*. Bakı, 17-18 may 2017, s.28-31.

29. “Bakininan pages” of the creation of Velimir Khlebnikov // *Milton Studies Journal of the Literary Theory*, USA-2017, vol.58, s.79-91.

30. Русские поэты-переводчики о Баку // *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: BDU, 2017, №2 (102), s.311-315.

Baku in the Russian poetry of the first half of the XX century

SUMMARY

The dissertation consists of "Introduction", three chapters, "Conclusion" and list of references.

In "Introduction" the general description of the dissertation, the urgency, scientific novelty, theoretical and practical significance of the work are substantiated; the information about the object, subject, purpose, tasks, methods of the research, degree of study of the subject, about the appraisal and structure of the dissertation is given.

The first chapter "The origin and confirmation of the theme Baku in the Russian poetry of the first decades of the XX century" consists of two subchapters. The main object of the research in this chapter is the Russian poets' poems created during the period 1900-1922. Exactly during that historical period, the subject Baku; which was a city with rising industry became a central one in the Russian poets' creation who visited the capital of Azerbaijan quite often. The keen clash of the Russian poets' ideological-aesthetic views took place during that period and it led to the different modernist literary trends. This chapter contains the literary analysis of the poems of the outstanding representatives of the Russian poetry of the Silver Age - the symbolists V.Bryusov, F.Sologub, R.Amirov, the poets-futurists I.Severyanin and V.Khlebnikov. The main purpose of this analysis is determination of the similarities and distinctions in the interpretation of the Baku themes.

From the period of the formation of the first democratic state in the Moslem world - ADR (Azerbaijan Democratic Republic), i.e. from 1918 quite a new stage of assimilation of Baku by the Russian poets began. The Russian poets S. Gorodetsky, V.Ivanov and others who visited Baku at that time realized it, and each of them represented this democratism in their poems in their own ways that is also a subject of literary research in this chapter.

The second chapter "Baku in the Russian poetry of the 1920-ies and the first half of the 1930-ies" consists of two subchapters, too. The objects of research in this chapter are the Russian poets' works created during the period 1922-1934. This period is remarkable for the dual ideological -

aesthetic position of the Russian poets whose creation reflected the subject Baku. The former supported actively the plan of industrialization and greeted the development of oil industry in Azerbaijan (V. Mayakovsky "Baku", I. Brodsky "Baku", G. Stroganov "The Ilyich bay" etc.), the latter among whom the little known poets were stood up for preservation of the former Oriental appearance of Baku (V. Manuylov "In the Baku fortress", M. Yurin "Old Baku" etc). There were poems in arsenal of the Russian poetry of that period the authors of which were eager to recreate truly realistic pictures rejecting false romantism, in particular M. Vasilenko's poem "About Baku", though there were poets who tried to join romantic and realistic approaches in their verse dedications - A. Jdarov's poems "The city of oil".

The oil theme was originally continued in I. Molchanov's poem "How do you do, Baku".

The third chapter "Baku in the Russian poetry of the pre-war, war and post-war periods" also consists of two subchapters. This chapter deals with the research of the Russian poets' dedications including the ones who were sent on an official trip to Azerbaijan by decision of. Writers Union of the USSR with the purpose of acquaintance with examples of the national folklore and literature and their translation into Russian, including V. Lugovskoy, A. Adalis, P. Antokolsky, M. Aliger, N. Aseyev, P. Panchenko and others. The main themes of those dedications were Bakuvians' internationalism, hospitality and friendliness. This chapter also contains the analysis of the Russian - speaking Baku poets' poems (Yu. Blagoyev, M. Lukonin, S. Ivanov, I. Oratovsky, A. Plavnik) who made a valuable contribution to the development of Baku theme in the Russian poetry. The analysed poems make it possible to come to the following conclusion: the poetic imagination joined and harmonized strikingly with stern reality of workaday routine of the end of the first half of the XX century in those poems.

In "Conclusion" are generalized the main scientific results of research.

Çapa imzalanıb: 21.02.2018.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

